

Tribine
Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
i
Kluba pravnika grada Zagreba

225. tribina

PRAVOSUDNI ISPIT: FRUSTRACIJA ILI KVALIFIKACIJA

uvodničari: prof. dr. sc. **Alan Uzelac**, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
i **Matej Trkanjec**, odvjetnički vježbenik

voditelj i urednik: dr. sc. **Marko Bratković**

Zagreb, 13. studenoga 2018.

PRAVOSUDNI ISPIT: FRUSTRACIJA ILI KVALIFIKACIJA

M. Bratković:

Dobra večer! Drago mi je vidjeti vas u ovako veliku broju. Očito je tema pravosudnog ispita mnogima zanimljiva. Nažalost, o njoj se stručno rijetko raspravlja pa se nadam da će ova tribina biti dobar početak ozbiljnijih promišljanja o pravosudnom ispitu u Hrvatskoj.

S nama su večeras dvojica uvodničara. Prof. dr. sc. Alan Uzelac, predstojnik Katedre za građansko procesno pravo zagrebačkoga Pravnog fakulteta, o pravosudnom će ispitu govoriti teorijski, ali i iz perspektive ispitivača na pravosudnom ispitu, dok će kolega Matej Trkanjec, odvjetnički vježbenik, o pravosudnom ispitu govoriti iz perspektive kandidata koji je taj ispit razmjerno nedavno položio. Kolega Trkanjec, izvolite!

M. Trkanjec:

Dobra večer! Prvo bih htio izraziti veliko zadovoljstvo što mogu biti uvodničarom 225. tribine Kluba pravnika grada Zagreba i Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Zahvaljujem i profesoru Uzelcu i profesoru Bratkoviću na potpori i pruženoj prigodi da budem večerašnji uvodničar.

Općenito, Zakon o vježbenicima u pravosudnim tijelima i pravosudnom ispitu temeljni je pravni propis kojim je iscrpno uređeno što je točno pravosudni ispit te uvjeti i način polaganja pravosudnog ispita.

Konceptualno, pravosudni ispit podijeljen je na pisani i usmeni dio. Pisani dio pravosudnog ispita sastoji se od triju radnji, od čega su dvije radnje izrada cjelovitih prvostupanijskih presuda iz građanskog i kaznenog prava utemeljenih na konkretnom spisu predmeta. Treću radnju kandidat izrađuje odabirom iz radnog, trgovačkog ili upravnog prava. Ako kandidat zadovolji pisani dio ispita, što znači da je ostvario 6/10 bodova na građanskoj i kaznenoj presudi, može pristupiti usmenom dijelu ispita.

Usmeni dio ispita sastoji se od ispitivanja pet zasebnih skupina pitanja koje ujedno predstavljaju grane prave. Tako postoje skupine građanskog i trgovačkog prava, građanskoga procesnog i obiteljskog prava, kaznenoga materijalnog i kaznenoga procesnog prava, radnog i upravnog prava te ustavnog uređenja, organizacije pravosuđa i prava EU-a.

Kandidat pitanja dobiva izvlačenjem kartica na kojima se načelno nalaze naslovi/podnaslovi zakonskih odjeljaka i članaka, a na koje bi kandidat trebao precizno i detaljno izrecitirati točne odredbe zakonskog teksta.

Da bi kandidat uopće mogao pristupiti polaganju pravosudnog ispita, potrebno je ostvariti Zakonom propisane uvjete: 18 mjeseci vježbeništva u sudu i državnom odvjetništvu, ili 18 mjeseci odvjetničke vježbe i sudjelovanja u stručnom obrazovanju, ili 18 mjeseci javnobilježničke vježbe i sudjelovanja u stručnom obrazovanju, ili, vrlo dvojbenih i nejasno dugih, 36 mjeseci obavljanja pravnih poslova za pravnike zaposlene u tijelima državne uprave, lokalne i područne (regionalne) samouprave i drugim pravnim osobama. Potonje vrijedi i za osobe zaposlene u znanstveno-nastavnim, nastavnim i suradničkim zvanjima na fakultetu.

Izvori za polaganje pravosudnog ispita taksativno su navedeni na internetskoj stranici Ministarstva pravosuđa. Riječ je o zakonskim tekstovima podijeljenima po pojedinim granama prava, a količina je tih tekstova, tj. izvora impozantna. Međutim, osobito je zabrinjavajuća rečenica na početku nabiranja izvora za polaganje pravosudnog ispita koja glasi: „Neovisno o promjenama na službenoj stranici Ministarstva pravosuđa, kandidati su dužni ispit pripremati prema najnovijim izmjenama i dopunama navedenih propisa koje mogu naći na internetskoj stranici Narodnih novina.“ To konkretno znači da se kandidat može naći u situaciji, u kojoj sam se i osobno bio našao s izmjenama Zakona o kaznenom postupku, da počne učenje za ispit po jednome zakonskom tekstu, a da za ispit mora na kraju znati i izmjene koje su u međuvremenu nastupile.

Problematizacija pisanog dijela ispita počinje onime što se od kandidata u konkretnom slučaju očekuje. U osam sati, točnije od 8 do 16 h, tri dana zaredom, kandidat mora proučiti spis, sve dokazne prijedloge, navode stranaka dane na ročištima i izvan njih, steći mišljenje o tužbi i tužbenom zahtjevu te se opredijeliti za prihvaćanje ili odbijanje tužbenog zahtjeva. Pri izradi kaznene presude zahtijeva se od kandidata da odluči o tome je li optuženik počinio kazneno djelo koje mu se stavlja na teret. Pritom se potpuno zanemaruju subjektivno-emocionalni faktori koji nedvojbeno postoje u kaznenim postupcima. Primjerice, kako je optuženik davao iskaz na saslušanju, jesu li svjedoci mucali, teško se prisjećali nekih događaja, jesu li u tijeku jednog iskazivanja mijenjali mišljenja i sl. Naime, posebno u kaznenim postupcima, takvi faktori mogu bitno utjecati na to hoće li sud uzeti iskaz svjedoka ili optuženika kao vjerodostojan. Dojam koji kandidat stječe iz spisa može biti, a vrlo često i jest, dijametralno oprečan stavu koji je zauzeo sud.

S druge strane, dijapazon pravnih pitanja i sporova koji se mogu pojaviti, napose pri izradi građanske presude, nedopustivo je širok, slijedom čega je upitna i njegova didaktična svrha. Naime, kandidati mogu biti suočeni sa spisom u kojem se tužbeni zahtjev

odnosi na klasičnu naknadu štete prouzročene prometnom nesrećom, mogu biti suočeni sa spisom koji se tiče smetanja posjeda, paulijanskom tužbom, postupcima za izdavanje platnog naloga itd. Pohvalno je da se, upravo zbog takvih slučajeva, kandidatima pri izradi presuda omogućuje pristup internetskim stranicama zakon.hr i nn.hr.

Posebno je problematično što ne postoji nijedan priručnik, udžbenik ili nešto slično tomu iz čega bi kandidati mogli samostalno steći znanje ili bar dodatne informacije za izrade presuda. Samo prolaženje odredaba Zakona o parničnom postupku, Zakona o kaznenom postupku te Sudskog poslovnika ni u kojem slučaju ne mogu biti dovoljni da kandidat ostvari potreban broj bodova za prolaz. Stoga se kandidati okreću učenju iz popularnih skripata te napamet uče strukture i obrasce presuda. Dakle, kandidati su u nedostatku valjane ispitne literature izradu presuda sveli na popunjavanje praznina u raznim obrascima. U glavi imaju obrazac presude s točnim naznakama kamo umetnuti koje činjenice ovisno o spisu koji dobiju.

Učestalo je i da kandidati pri izradi presuda izreku unaprijed osmisle i prilagođavaju tako da odgovara onom obliku koji su najbolje naučili. Primjerice, pri izradi kaznene presude kandidati najčešće izrađuju presudu tako da proglase optuženika krivim i izreknu mu kaznu zatvora u trajanju od pet godina jer onda ne moraju dodatno razmišljati o tome je li potrebno izraditi rješenje o istražnom zatvoru. Kod građanske i radne presude kandidati najčešće odbijaju tužbeni zahtjev jer je jednostavnije izraditi obrazloženje i posložiti činjenice, a i samu izreku presude u tom je slučaju bitno jednostavnije napisati. Stoga je svrha samoga pisanog ispita, već što se toga tiče, potpuno promašena. Kao završni segment problematiziranja pisanog dijela ispita potrebno je napomenuti da kandidati nisu upoznati kako se točno i po kojim mjerilima ocjenjuju presude.

Ako kandidat skupi dovoljan broj bodova na pisanom dijelu ispita, može pristupiti usmenom dijelu gdje se, u velikoj većini slučajeva, od njega očekuje isključivo štura reprodukcija materije, točnije, čista mehanika. Posebno je problematično da se one kandidate koji materiji pristupaju studiozno, a potom ju tako i izlažu, načelno prekida postavljanjem potpitanja kojima se od njih traže kratki i sažeti odgovori, vrlo često uz opaske da se traži točno ono što piše u zakonu.

Posebno je problematičan dio usmenog dijela ispita način ispitivanja, tj. način postavljanja (pot)pitanja. Naime, metodologija ispitivanja i nauka o postavljanju pitanja ozbiljna je *znanost*, a postavljanje pogrešna pitanja ili postavljanje pitanja na pogrešan način može kandidata dovesti u znatne neprilike. Već neprecizno

postavljeno pitanje može proizvesti dojam da kandidat ne zna odgovor, a najčešće je riječ o osnovnom nerazumijevanju onoga što je postavljeno kao pitanje. Često je slučaj da kandidati na prvu ne shvate pitanje koje su izvukli, slijedom čega je potrebno postaviti jedno ili dva potpitanja kako bi ih se navelo na ispravan odgovor. Uzmu li se u obzir stres, umor, napetost, okolina i drugi faktori, moguća je tzv. blokada na jednostavnim pitanjima, što se ni u kojem slučaju ne bi smjelo kandidatima uzimati za zlo.

Posebno je prijeporan element usmenog dijela ispita činjenica da ispitivači, u najvećem broju slučajeva, ispred sebe imaju zakonski tekst iz kojeg iščitavaju ono što se od kandidata očekuje da točno i precizno napamet reproducira. Dodatno, ako kandidat ne izrecitira sve što je u zakonu propisano, učestalo je inzistiranje ispitivača upravo na *baš toj jednoj riječi* koju kandidat nije spomenuo. Sama je svrha takva ispitivanja potpuno nejasna.

Posebno je potrebno upozoriti na neujednačenost težine i opsežnosti pojedinih pitanja. Na usmenom dijelu ispita mogu se pojaviti pitanja koja više nemaju svoju svrhu ni razlog zbog kojeg bi se ispitivala, kao npr. Ugovor o stabilizaciji i pridruživanju EU-u, dok su pojedini zakoni, koji nemaju važnost jer se više uopće ne primjenjuju, i dalje sastavni dio literature, kao npr. Zakon o čeku. Posebno je problematično što su određeni dijelovi nekih kapitalnih zakona u cijelosti izbačeni. Tako iz Zakona o obveznim odnosima nije moguće izvući pitanje o asignaciji ni pitanje o ugovoru o nalogu, ugovoru o komisiji, ugovoru o trgovinskom zastupanju, bankarskim ugovorima i sl. Kod ZTD-a stvar je dodatno pogoršana s obzirom na činjenicu da nije moguće izvući pitanje o podružnicama trgovačkih društava ni isplati dividende ili rezervama društava. Iz Ovršnog zakona, koji danas ima ne samo pravnu nego i ozbiljnu političku i socijalnu dimenziju, izbačena su npr. pitanja o zadužnicama koje su danas osnovni instrument osiguranja tražbina. Međutim, osvrnemo li se na izvore za polaganje pravosudnog ispita, naznačeno je da se navedeni zakoni moraju znati u cijelosti. Istina je da se vrlo malo zakona navedenih kao literatura mora znati u cijelosti, s time da je pohvalno kako je, u tim slučajevima, ipak riječ o kapitalnim zakonima poput Zakona o radu i Zakona o parničnom postupku.

A. Uzelac:

Počeo bih svoj dio uvodnog izlaganja prisjećanjem na neka osobna iskustva iz pravosudnih ispita. U provođenju pravosudnih ispita sudjelovao sam nešto manje od tri godine, od kraja 2013. kada sam bio imenovan u ispitno povjerenstvo do ljeta 2016. godine kada je Ministarstvo pravosuđa, čini se, odlučilo sve profesore prava isključiti iz ispitivanja kandidata. Razlog isključenja profesora

navodno je bio u želji da se ojača praktična dimenzija ispita, no u kuloarima se navodilo da su profesori prestrogi te da previše kandidata zbog toga pada na ispitu. U tom razdoblju gotovo svaki mjesec bio sam uključen u vrednovanje pisanih radnji i u provođenje usmenih ispita te sam se tako mogao vrlo temeljito iznutra upoznati s načinom provođenja ispita, s drugim ispitivačima, s kolegama koje su bile uključene u pripremu i provođenje ispita te s gotovo stotinjak kandidata, što uspješnih, što neuspješnih.

Ne želim tvrditi da je moje viđenje pravosudnih ispita objektivno i jedino ispravno. Svaki od ispitivača, kandidata i drugih osoba uključenih u provedbu pravosudnog ispita sigurno ima svoje viđenje te iskustvo koje se može razlikovati od mogega (i koje će, nadam se, također podijeliti). No, s obzirom na to da se profesionalno bavim istraživanjem razvoja pravosudnih sustava te da sudjelujem u vrednovanju budućih pravnika oko tri desetljeća, činilo mi se da imam i profesionalnu obvezu podijeliti svoja iskustva iz pravosudnih ispita te ih usporediti s onime što sam o regrutaciji elitnih pravnih profesija imao prigodu naučiti preko svojega znanstvenog istraživanja i stručnog rada. Zato mi je bilo zadovoljstvo odazvati se pozivu i progovoriti o ovoj temi o kojoj je dosad bilo iznenađujuće malo govora.

Naime, proteklih je godina kurikularna reforma bila u središtu javnog zanimanja, i to s dobrim razlogom – svih se tiče hoće li osnovno i srednje obrazovanje biti kvalitetno. No, obrazovanje i selekcija kadrova u pravosuđu, koji u proteklim desetljećima proživljavaju krizu javnog povjerenja, dosad izvan uskih interesnih krugova uopće nisu bili tema za javnost. A možda bi se također trebalo ticati svih hoće li naši odvjetnici, bilježnici, sudci i državni odvjetnici biti obrazovani, vrednovani i izabrani na način koji odolijeva izazovima vremena.

Razlog je slaba interesa šire javnosti za pravosudni ispit možda u tome što ga oni koji su ga položili (a pogotovo oni koji ga nisu položili) nastoje što prije zaboraviti. Drugi pak ili nemaju saznanja o tome kako taj ispit stvarno izgleda ili smatraju da se on u međuvremenu bitno transformirao. Zbog svega toga mislim da može biti korisno sažeti iskustva ne samo iz perspektive ispitanika nego i iz perspektive ispitivača. Drugi ispitivači koji se danas nalaze u publici mogu moje ocjene i sjećanja nadopuniti ili korigirati.

Najbolje je ići kronološki, pa ću početi prisjećanjima koja se odnose na prvi, pisani dio pravosudnog ispita. Prvi dio ispita izazivao mi je intenzivan *déjà vu* osjećaj jer se format toga dijela praktički nije uopće mijenjao od vremena kada sam bio polagao pravosudni ispit (a položio sam ga 21. prosinca 1992. godine). Ukratko, 22 godine

nakon moga pravosudnog sve je kao jaje jajetu nalikovalo na moj ispit. Tu je bio raskupusani sudski spis na temelju kojega je trebalo napisati presudu, s katkad grotesknim slučajevima (npr. slučaj sudca koji je tužio svog odvjetnika jer je propustio uložiti žalbu na presudu o iseljenju iz nasilno zauzeta stana). Presude koje su kandidati pisali, a ja ocjenjivao (one su se pretenciozno zvale „pisanim radnjama“) bile su pisane rukom, teško čitljivim rukopisima. (Čini se da je to jedini element koji se u međuvremenu promijenio; možda i zato što smo, u doba kada sam bio član DSV-a, uspjeli nametnuti da se završni ispit za Državnu školu za pravosudne dužnosnike piše na računalima.)

Nadalje, bilo je očito da se kandidati i dalje služe „šprancama“ pribavljenima iz prakse i da većina kandidata jako puno pozornosti (a time i vremena tijekom duga pisanja) polaže na sasvim nebitne formalnosti – crtanje državnih grbova, uporabu birokratskih fraza. Velika većina pisanog teksta u presudama sastojala se u prepisivanju, katkad sasvim doslovnu, dijelova sudskog spisa. Također, u većini radnji kandidata oni dijelovi koji su trebali sadržavati pravnu argumentaciju bili su vrlo rudimentarni, shematski pisani i vrlo često sasvim suprotni mojim idejama o tome kako bi trebale izgledati dobre sudske presude.

No, naravno, iako je forma ispita bila jednaka, moja je nova uloga otvarala niz novih pitanja. Prvo je pitanje bilo kako i po kojim kriterijima ocjenjivati presude (inače, moj je zadatak bio ocjenjivati građanske presude). Kao sveučilišnom profesoru činilo mi se neumjesnim postavljati takva pitanja. Očekivao sam da će me netko informirati o praksi, uvjetima i zahtjevima koje bi kandidati trebali ispuniti. No, nisam nikada dobio nikakve sadržajne upute koje bi mi pomogle.

Umjesto uputa, uz fotokopiju spisa i izvornike radnji kandidata dobio sam jednostavan obrazac u koji sam trebao upisati svoju ocjenu na skali od 1 do 10. Istina, obrazac je tražio da se ocijene određeni aspekti radnje, no već je iz samog obrasca (koji je također objavljen uz Pravilnik MP-a iako iz njega ne proizlazi) bilo očito da ne može poslužiti svrsi. Jer je u obrazac trebalo ubaciti na neodređenoj skali broj bodova za: 1. sposobnost raspoznavanja bitnih argumenata za odlučivanje; 2. analizu činjeničnog stanja; 3. analizu pravne situacije; 4. sintezu (odluku) uz objašnjenje činjeničnog i pravnog stanja te 5. jasno, nedvojbeno, sažeto i logično obrazloženje. Na kraju, trebalo je navesti konačno ostvaren broj bodova na skali od jedan do deset. U praksi je jedino taj, konačni broj bodova bio bitan.

Jedini precizniji putokaz mogao mi je eventualno biti ocjena drugog člana ispitnog povjerenstva, koju sam katkad mogao vidjeti. Naime, ovisno o tome kojem je od dvaju članova koji ocjenjuju radnje

bilo prije poslano desetak radnji kandidata, ili sam ja mogao pratiti ocjene drugoga člana ili je on mogao vidjeti i komparirati moje ocjene. Oba su člana povjerenstva popunjavala isti obrazac, ali je svatko trebao ocjenjivanje provesti za sebe. Nije bila predviđena niti se smatrala poželjnom ikakva diskusija, pa se u praksi nikada nije održavao sastanak ili dogovor dvaju ocjenjivača prije ocjenjivanja.

Naravno, iako je takav način otvarao mogućnost da se poslužim linijom manjeg otpora i jednostavno prepisem ocjene drugoga vrednovatelja kada sam imao uvid u njih, posao mi ipak nije bio olakšan. Naime, kako sam vjerovao da bih trebao formirati vlastiti sud, bilo mi je katkad teško upravo zato što sam znao ocjenu drugog člana, pogotovo ako se s njom nisam slagao.

Srećom, ocjena je već i po zakonu aritmetička sredina ocjena dvaju članova povjerenstva, stoga se zaokružuje naviše. Ubrzo sam uvidio da je teško postavljati previsoke zahtjeve u ocjenjivanju radnji jer ih nitko drugi nije postavljao na taj način. Tako sam uglavnom davao pozitivne ocjene (šest bodova ili više), osim ako nije bila riječ o radnji koja bi bila odveć flagrantno nepismena ili koja bi bila formalno nepotpuna. Ako je pravna argumentacija bila loša, pogrešna ili sasvim promašena, bila je to svejedno petica ili šestica, a više od toga dobivale su one rijetke presude koje su imale korektna ili barem inovativna obrazloženja, bez obzira na to što se s njima osobno možda u detaljima ne bih slagao.

Ishod je bio – što potvrđuju i statistike Ministarstva – da u postotku nije bilo mnogo kandidata koji su na pisanom dijelu pravosudnog ispita padali. Po Zakonu je naime potrebno da osvoje najmanje po šest bodova iz građanske i kaznene presude/radnje da bi se kvalificirali za pravosudni ispit, a to bi većina kandidata i ostvarila. Na posljednjem je roku tako od 55 kandidata na pismenom dijelu palo njih devetero, od toga samo troje na građanskom dijelu (očito je da su kolege na kaznenom bili nešto stroži).

Sveukupno, za mene kao člana ispitnog povjerenstva na pravosudnom ispitu ocjenjivanje pisanih radnji bio je manje frustrirajući od dvaju dijela ispita iako time ne želim reći da mi se činilo da rezultat moga rada ima puno smisla te da stvarno opisuje kvalifikacije i sposobnosti kandidata.

Istina, trebalo je svaki mjesec odvojiti nekoliko sati te pokušati dešifrirati nečitljive rukopise, izboriti se s nepismenošću ili polupismenošću mnogih radnji te ih pokušati na pravičan način poredati i uz mnogo tolerancije dodijeliti koliko-toliko objektivne ocjene – koje srećom nije trebalo posebno obrazlagati. Čini mi se da su slične probleme dijelili i drugi kolege, a konačan je rezultat u tome

da je raspon dobivenih bodova na pisanom dijelu sveukupno vrlo uzak.

To ilustrira i posljednji održani rok, na kome su se ukupni bodovi kretali od 19 do 26 (od 30 mogućih). To bi školskim rječnikom značilo: 85 % kandidata na pisanom je ispitu dobilo trojku, a 15 % četvorku. Jasno, to su ocjene ne računajući padove – jer padali su kandidati koji su pali na jednoj od dvije presude, građanskoj ili kaznenoj, bez obzira na to što su neki od njih dobili maksimum na drugoj radnji.

Što se iz tih podataka i iskustava može zaključiti? Najprije, taj je pisani dio, tj. pisanje presuda, u ukupnoj ocjeni iz pravosudnog ispita vrlo skromno vrednovan i praktično irelevantan. Formalno, pisani dio donosi maksimalno 30 posto bodova, no kako su razlike u bodovima koje radnje dobivaju minimalne, utjecaj je pisanog ispita i mnogo manji. Ako se prihvati aktualni prijedlog izmjena, tj. odredbe koje se za novi zakon sada predlažu, to će biti još manje, maksimalno 15 posto, što bi zapravo značilo da bi o ocjeni odlučivao samo usmeni ispit. Tako je onaj dio ispita koji na pravosudnom ispitu odnosi najviše vremena, i koji je jedini koliko-toliko objektivan – barem po anonimnosti kandidata – sasvim marginaliziran. U biti, o padu ili prolazu te ocjeni kandidata i dalje gotovo isključivo odlučuje usmeni ispit.

Uz tu napomenu, sada prelazim na svoja iskustva iz usmenog ocjenjivanja kandidata na pravosudnom ispitu. U usporedbi pismenog i usmenog dijela ispita iskustva s usmenih ispita bila su nešto više frustrirajuća iako su i ona imala svojih svijetlih točaka. Naime, iznimno me veselilo što sam na usmenim ispitima koji su se održavali u Ministarstvu pravosuđa mogao svaki mjesec susretati niz dragih i vrlo renomiranih kolega iz sudske prakse. S njima je uvijek bilo zadovoljstvo susresti se i porazgovarati, a s obzirom na to da u redovitu poslu ima nedovoljno prigoda da se razmjenjuju stavovi pravne teorije i prakse, pravosudni ispiti jednim su mi dijelom nadoknađivali taj deficit.

Još jedna osobitost usmenih ispita, koja mi se barem u početku bila svidjela, bila je mogućnost da preko ispita barem malo ponovim svoje poznavanje drugih pravnih disciplina. Naime, jedna od rijetkih promjena u organizaciji usmenog ispita od 90-ih godina naovamo sastoji se u tome da svih pet članova ispitnog povjerenstva treba biti nazočno na ispitivanju, bez obzira na to ispituje li se njihova ili koja druga materija. Svi smo zajedno trebali sudjelovati i u zajedničkom ocjenjivanju za svaki od pet dijelova usmenog ispita. Tako sam, primjerice, uz svoj dio – koji se odnosio na građansko procesno i obiteljsko pravo – mogao (a i morao) slušati i ispite iz

kaznenog i kaznenog procesnog, radnog i upravnog prava, ustavnog i europskog prava i organizacije pravosuđa te građanskog materijalnog i trgovačkog prava. Dakako, štošta sam novoga tijekom ispitivanja mogao naučiti.

No, sudjelovanje na cjelokupnu ispitu imalo je i svoju frustrirajuću stranu. Kako prema Zakonu od 2009. godine svi ispitivači trebaju biti kontinuirano prisutni te sudjelovati u odlučivanju sve do okončanja usmenog ispita, to je značilo da je na ispitima najčešće trebalo sjediti oko pet sati jer je u prosjeku svaki od pet dijelova trajao oko jedan sat. Obično je na jednom roku trebalo sudjelovati u dva seta ispita tako da bi angažman člana povjerenstva mjesečno mogao biti i desetak sati uglavnom pasivna sjedenja na ispitima – jer je pitanje pristojnosti bilo da se ne ubacuje u ispitivanje materije drugih ispitivača te da se gotovo uvijek prihvaćaju njihove sugestije za ocjenu na „njihovu“ dijelu. Ukratko, zbog takve je dinamike velika većina ispitivača bila neobično radosna kada se koji od kandidata nije pojavio jer je to za sve značilo znatnu uštedu vremena. Svakako valja istaknuti da je velika većina ispitivača bila vrlo savjesna te da nije pokazivala *Schadenfreude* kad bi koji kandidat pao na ispitu, no objektivno je nedolazak kandidata ili njihov rani pad značio skraćenje ispitivanja za najmanje sat-dva.

Bez obzira na strpljivost ispitivača, pred svim su ispitivačima bili znatni izazovi glede osiguranja profesionalna i kvalitetna ispitivanja i vrednovanja kandidata. Opisat ću neke svoje dvojbe. Kao što kandidati vrlo dobro znaju, pitanja na usmenom dijelu ispita izvlače se iz baze za svaku od ispitnih materija. Svaki od kandidata, a ima ih obično po tri, izvlači za svaku od pet skupina po deset pitanja po određenu ključu. Npr. u mome dijelu, za građansko parnično i obiteljsko pravo, po pet je pitanja bilo iz parničnog postupka, dva iz ovršnoga i izvanparničnoga te po tri iz obiteljskog prava. Kako je obično odgovaralo troje kandidata, a svaki je od njih odgovarao na deset pitanja, unutar ispitnog dijela čije je zadano trajanje bilo šezdeset minuta trebalo je, ne računajući uvodni razgovor, izvlačenje i čitanje pitanja, odgovoriti na trideset pitanja. Jednostavna računica kaže da za svako pitanje i odgovor kandidat u prosjeku ima po dvije minute.

Možda to i ne bi bilo tako loše da je struktura pitanja bila jasna i uravnotežena. Međutim, dojam mi je bio da u sastavljanju pitanja to nije bio kriterij, kao i da generalno nikakvi pedagoški ili edukativni obrasci nisu bili slijedeći u oblikovanju sadržaja pojedinih pitanja. Jedina logika koja se mogla u pitanjima prepoznati bila je u nabranjanju pravnih instituta ili naslova i podnaslova zakonskog teksta.

Evo primjera deset pitanja iz moga područja, građanskoga procesnog prava: izuzeće, podnesci, zapisnici, dostava, tužba, suparničari, umješac, prekid, presuda, zaključenje prethodnog postupka. Ni po važnosti ni po kompleksnosti nije riječ o usporedivim pitanjima. Kad na diplomskoj razini pitamo studente o tužbi, o toj se temi u prosjeku na ispitu odgovara dvadesetak minuta; o zapisnicima se, s druge strane, sve bitno može reći u dvije rečenice.

Na pravosudnom ispitu, međutim, brzo sam naučio da će drugi članovi komisije postati nervozni ako se kandidata bude o bilo kojoj temi pitalo duže od pet minuta, što je pretpostavljalo da se trebalo odreći bilo kakva propitivanja o tome razumije li kandidat materiju koju izlaže, zna li ju primijeniti na konkretan slučaj, može li ju povezati s drugim temama i slično.

Tako su najbolje prolazili kandidati dobre memorije, oni koji su mogli zapamtiti dobar početak odgovora na bilo koje od oko 100-150 unaprijed zadanih pitanja iz svake od pet skupina, po mogućnosti tako da u odgovoru doslovno citiraju zakonski tekst – jer su pitanja i rađena tako da su se većinom ponavljali naslovi pojedinih zakonskih članaka ili glava. I većina ispitivača s kojima sam radio imala je sličan pristup. Kao i oni, tako sam i ja pri ruci imao zakone ili kratke natuknice izvučene iz zakonskog teksta da bih se lakše mogao ograničiti na ispitivanju na ono najelementarnije i da ne bih pretjerao s vremenom i sa zahtjevima.

Najlošije su na pravosudnom ispitu prolazili oni kandidati koji su imali previše respekta prema njemu i materiji koju su za ispit trebali svladati. Ako su iole dublje ušli u jednu materiju, nije im ostajalo vremena za drugu, a ako su se željeli koncentrirati na bitna pitanja, na ispitu su izvlačili pitanja kao što je: „Kada se i koja rješenja mogu donijeti upotrebom štambilja?“ Najgore je bilo onima koji su pokušavali razmišljati i davati logične i praktične odgovore jer su obično promašivali kazati ono što bi ispitivači od njih u 120 sekundi namijenjenih za odgovor voljeli čuti.

Kao što se iz prethodnoga može zaključiti, usmeni je dio pravosudnog ispita u tom obliku bio maksimalno teorijski ispit, i to teorijski u najlošijem smislu te riječi. Usmeni je pravosudni ispit koji je u cijelosti odvojen od prakse, pa čak i od rješavanja hipotetičkih problema i školskih primjera. U tom okruženju ja sam se još mogao relativno dobro snalaziti jer je tradicija nastave na našem Fakultetu također teorijska. No, suosjećao sam s kolegama praktičarima koji su uz mene ispitivali na jednome takvu maksimalno teorijskom ispitu. Za razliku od mene, koji se ispitivanjem bavim desetljećima na dnevnoj bazi, oni su se *ad hoc* morali stavljati u ulogu „profesora“. To je za većinu njih bilo nešto sasvim drukčije od njihova posla, nešto sasvim

novu. Nije neobično da su pritom neki uvaženi praktičari činili uobičajene pogreške mladih profesora – tražili su doslovno citiranje zakonskih normi, reprodukciju zakonskih nabrajanja po stavcima i brojkama ili su, pomažući kandidatima, zapravo ih zbunjivali. Zbog svih tih razloga bilo mi je i drago i žao kada sam saznao da se Ministarstvo pravosuđa zahvalilo svim profesorima pravnih fakulteta, čime je niz naših kolega iz prakse ostavljen da se sam hvata ukoštac s takvim eminentno teorijskim ispitom za koji su profesori prava zacijelo mnogo bolje pripremljeni.

No, važnije od frustracija, za ispitanike i ispitivače jest utvrditi kakvu se kvalifikaciju stječe pripremanjem i polaganjem pravosudnog ispita, odnosno koju svrhu ima takav koncept pravosudnog ispita. Tomu bih se posvetio u drugom dijelu ovoga uvodnog izlaganja.

M. Trkanjec:

Nakon analize trenutna stanja potrebno je osvrnuti se i na predstojeće izmjene. Naime, u lipnju ove godine javnosti je postao dostupan Nacrt novog Zakona o vježbenicima u pravosudnim tijelima i pravosudnom ispitu kojim se određeni segmenti pravosudnog ispita mijenjaju. Naime, skraćen je period koji označuje uvjet za izlazak na ispit svih kolega koji ne rade na sudu, u odvjetništvu ili kod javnih bilježnika sa sadašnjih 36 mjeseci na 24 mjeseca.

U pisanom dijelu ispita mijenja se mogućnost izbora treće radnje tako da će sada kandidat morati pisati presudu iz upravnog prava. Smanjuje se broj bodova tako da će umjesto sadašnjih 10 bodova po presudi svaka presuda nositi samo pet bodova. Slijedom navedenog, ostvareni bodovi na pisanom će dijelu u ukupnu uspješnost kandidata na pravosudnom ispitu imati još manju važnost nego što imaju sada. Posebno je važno što će se bodovi koje kandidat jedanput ostvari na pisanom dijelu ispita, ako i padne na usmenom dijelu, čuvati za svaki kasniji izlazak tako da će kandidat u tom slučaju morati pristupiti samo na usmeni dio ispita.

Usmeni se dio ispita mijenja tako da više neće biti pet skupina pitanja, nego šest. Naime, pravo EU-a izdvaja se, prema sadašnjem stanju stvari i dostupnim informacijama, iz skupine ustavnog uređenja i organizacije pravosuđa. Razlog je takva izdvajanja u cijelosti nejasan, posebno ako se ne promijeni ispitna literatura te ne reevaluiraju sve ispitne kartice kako bi one odgovarale sadašnjem stanju stvari.

Dodatno, kandidat će moći pasti jednu skupinu pitanja te ju naknadno položiti u zadanom periodu. Iako se time olakšava kandidatima, posebno s obzirom na povećan broj skupina pitanja, takvo će uređenje neizbježno dovesti do kalkulacija i namjerna

nezadovoljenja na pojedinoj skupini pitanja kako bi se ona mogla detaljnije i kvalitetnije naknadno spriječiti.

Realno gledano, riječ je o izmjenama koje nisu izmjene, o kozmetičkim promjenama koje ni u jednom dijelu nisu dirnule u one najozbiljnije probleme koje već neko vrijeme muče pravosudni ispit. Naime, posebno je važno pitanje svrhe koja se pravosudnim ispitom želi ostvariti. On bi trebao biti konačan, završni ispit u obrazovanju pravnik koji nakon fakulteta i teorijskog usavršavanja označuje ispit prakse. Međutim, on je postao nešto sasvim drugo. Bojim se da je svrha pravosudnog ispita postala ujednačavanje znanja i razine informacija pravnik koji na njega pristupe. Ako je to konačan cilj, način izvedbe potpuno je pogrešan jer se ubrzo zaboravi ono što je za taj ispit potrebno znati, posebno jer su informacije samo naučene napamet bez ikakva smisla, logike ili razumijevanja.

Zaključno, profesor Miličić me na prvoj godini studija naučio da pravo, nažalost, može samo slijediti društvena zbivanja. Ono ne može unaprijed regulirati situacije koje se još nisu dogodile. Problem je što trenutno uređenje pravosudnog ispita ne odgovara, već podulje vrijeme, realnu stanju. Pravna se profesija promijenila, pristup se pravnim problemima promijenio, cijeli se sustav ubrzao, informatizirao, pravnik se suočavaju s hiperinflacijom informacija, a pravosudni ispit ponaša se kao da je imun na općenita društvena zbivanja i promjene. Ako je cilj stvaranje kvalitetnih pravnik, prije svega je potrebno taj ispit reformirati tako da odgovara modernim zbivanjima i kretanjima pravne profesije.

A. Uzelac:

Poštovane kolegice i kolege, zapitajmo se je li se od 90-ih naovamo dogodila preobrazba pravosudnog ispita? Iz dosadašnjih izlaganja jasno je da je odgovor na to pitanje negativan, a ja bih ga dodatno produbio i obrazložio stavljajući ga u kontekst svrhe koju bi taj ispit trebao imati.

Povijesno gledano, u Hrvatskoj se pravosudni ispit na jednak način održava od sredine dvadesetog stoljeća do danas. Svi oni koji su ga imali prigodu pohađati osjećaju da je pravosudni ispit nekada i danas zapravo jedan te isti ispit.

Koje su bitne osobine toga ispita? Riječ je o ispitu koji traži nekoliko mjeseci pripremanja, u biti sasvim odvojenoga od pravne realnosti i prakse. Nakon razdoblja memoriranja (bubanja) zakonskih tekstova i prikupljanja obrazaca presuda te proučavanja iskustava uspješnih i neuspješnih kandidata, pristupa se ispitu. Sve se to događa nakon što se zadovolje uvjeti koji se tiču razdoblja obavljanja pravne prakse. Praksa se može odraditi na različite načine, bilo u

sudu i drugim institucijama državnog pravosuđa, bilo kod odvjetnika, bilo u korporativnom sektoru. Bitno je uočiti da je sadržaj praktične izobrazbe u bitnome iz perspektive uspjeha na pravosudnom ispitu irelevantan tako da i ne začuđuje da se – prema anegdotalnim dokazima – katkad ta praksa i samo fiktivno obavlja (npr. formalnim vježbeništvom u odvjetničkim uredima koje kandidati obavljaju kod fiktivnih principala plaćajući državi doprinose te radeći „u fušu“ izvan struke).

Ni Zakon o vježbenicima u pravosuđu i pravosudnom ispitu nije se po svome konceptu znatnije mijenjao od 1974. godine i tadašnjeg Zakona o pripravnicima u pravosudnim organima i pravosudnom ispitu. Promjene koje su se u proteklih pola stoljeća dogodile bile su u osnovi kozmetičke. Promijenila se terminologija (organ – tijelo, pripravnici – vježbenici, diplomirani pravnici – pravnici sa završenim sveučilišnim diplomskim studijem prava; sekretarijat za pravosuđe – Ministarstvo pravosuđa). Na nominalnoj razini pokušavao se stvoriti dojam objektivnosti – no pitanje je koliko se u tome bilo uspjelo.

Jedna je stvar u zakonskom uređenju bila konstanta: više se bavilo time tko ispitu može pristupiti i tko će ispit provoditi, odnosno tko će imati utjecaj ili čak monopol na njegovu konkretnu izvedbu i ocjenjivanje kandidata, a manje time što je stvarni sadržaj ispita i koje kompetencije i kvalitete kandidata on provjerava.

Najvažnije pitanje oko pravosudnog ispita – je li on dobar filter koji luči kandidate koji su ovladali stvarno bitnim kompetencijama za uspješan rad u modernom pravosuđu – nije se nikada sustavno propitivalo. Nije se propitivao ni model koji nominalno predviđa jedinstven sustav profesionalne kvalifikacije za sve pravne profesije (odvjetnike, sudce i državne odvjetnike), a zapravo ne omogućuje njihovu jedinstvenu praktičnu obuku. O detaljima, kao što su odsutnost profesionalna metodičkog i didaktičkog pristupa, suvišno je i govoriti.

Čemu, dakle, služi pravosudni ispit? Za kakav je tip pravnika on bio predviđen? Kakvo je stanje bilo nekada, a kakvo je danas? Je li pravosudni ispit ikada bio ispravno koncipiran s obzirom na ulogu pravnika u društvu? Počnimo s nekoliko opservacija o stanju nekada. Naime, odgovor na pitanje o tome je li pravosudni ispit pravilno koncipiran ovisi o tome što smatramo da je svrha i funkcija pravosuđa, a taj se odgovor može razlikovati ovisno o razdoblju koje promatramo.

Ako uzmemo da je u socijalizmu postojao sustav u okviru kojega su sudbena vlast i pravosuđe u cjelini bili smatrani samo još jednim dijelom mehanizma transmisije političke volje koja se stvarala u središnjim partijskim i državnim tijelima, onda je logika pravosudnog ispita bila ispravna. Naime, u nekadašnjem (a i današnjem) modelu pravosudnog ispita traže se kandidati koji imaju dobro pamćenje i koji su sposobni disciplinirano memorirati ispravne odgovore na unaprijed definirana pitanja. Traže se kandidati koji će moći izabrati takav obrazac presude koji vodi radnji koju je najlakše i najbrže napisati i koja će najbezbolnije proći kod viših instancija. U usmenom dijelu traže se kandidati koji će pogoditi što ispitivač koji ih ispituje želi od njih čuti (a to često nije lako).

Ukratko, tako se može uspješno probrati one koji formu stavljaju iznad sadržaja, koji bez pitanja obavljaju zadatke koje im zadaju nadređeni i koji mogu izabrati obrazac (šprancu) koja će u praksi najlakše proći, bez suvišnih „čemu“ i „zašto“. U hijerarhijski organiziranim birokratskim organizacijama to su vrlo poželjne vrline.

Oni koji prođu na ispitu, imaju k tome i potvrdu da su osposobljeni preživjeti uvjete koji bi se u drugom kontekstu možda smatrali nedostojanstvenima i ponižavajućima. Na primjer, tri dana neprekinuta osmosatnog pisanja u prenapućenim, a katkad i nezagrijanim dvoranama te petosatno usmeno propitivanje u kojem se očekuje ispravna recitacija stotina nepotrebno kompliciranih i konfuzno pisanih pravnih normi. Možda je još važnije da će u cjelokupnu vježbeništvu te pripreme i polaganja pravosudnog ispita kandidati upoznati svojevrsan pravni panteon, *who is who* hrvatskih pravnih elita, što je svakako vrlo korisno ako će se ubuduće baviti rješavanjem praktičnih problema koji se najlakše rješavaju tako da poznajete prave ljude na pravim mjestima.

Bi li to trebale biti odlike ispita koji se održava prema Zakonu za koji je na stranicama Hrvatskog sabora navedeno da je usklađen s pravnom stečevinom Europske unije i pravnim aktima Vijeća Europe? To ovisi o točki gledišta promatrača.

S jedne strane, može se tvrditi da je naš pravosudni ispit u matici europske pravne tradicije zato što je i u mnogim drugim državama Europe ispit koji kvalificira za obavljanje elitnih pravnih profesija organiziran na sličan, u biti anakron način. Istina, mnogi su poduzeli određene korake u smjeru modernizacije, no zemlje bivše Jugoslavije tu zajednički kaskaju za općim trendovima.

Iz druge perspektive, ako se želi ispitati u kojoj mjeri pravosudni ispit (i slični profesionalni ispiti u drugim zemljama) danas

ispunjavaju svoju funkciju, pravi bi kriterij bio u tome da se vidi koliko on provjerava bitne sposobnosti i kvalifikacije koje se na današnjem tržištu rada očekuju od onih koji ga moraju imati da bi se bavili svojim poslom. Dopunski korektiv trebao bi se sastojati u tome da se ispita koliko je ispit u skladu s nekim temeljnim pravnim vrlinama, i nekadašnjim i današnjim, a to su nepristranost, objektivnost i transparentnost.

U Hrvatskoj pravosudni ispit kvalificira odvjetnike, državne odvjetnike, sudce i javne bilježnike, kao i neke kandidate za te funkcije (sudske savjetnike, javnobilježničke prisjednike i sl.).

Ostavimo postrani sadašnji, pomalo groteskan način pisanja i ocjenjivanja pisanih radnji te pretpostavimo da se presude pišu na temelju izvrsnih i dobro pripremljenih predložaka u dobro organiziranoj proceduri. Ako se pisani dio ispita sastoji od pisanja presuda na temelju sudskoga spisa, možemo se pitati koliko će to biti relevantno za provjeru sposobnosti odvjetnika i javnih bilježnika, koji najvjerojatnije nikada nisu presude pisali niti će ih ikada nakon pravosudnog ispita pisati. No možemo ići i korak dalje i pitati se koliko je vještina formalnog sastavljanja presuda relevantna i za sudce, posebno u svjetlu očekivana razvoja u budućnosti.

Naime, u mnogim se državama – pa čak i u Europi – sudci malo ili nikako bave pisanjem presuda. Npr. za sudce u Nizozemskoj na temelju njihovih uputa presude će tehnički pisati, tj. njihove nacрте sastavljati vježbenici i volonteri u sudu. Zašto bi se rad najboljih i za državu najskupljih pravnih profesionalaca trebao trošiti na trivijalne tehnikalije, kao što su ispravno oblikovanje zaglavlja ili prepričavanje/prepisivanje iz spisa? Ubrzo će se takve stvari rješavati strojno i elektronički, a već su sada formalnosti kod raznih vrsta odluka riješene uspostavljanjem unaprijed zadanih obrazaca.

No, čak i ako je u sadašnjem trenutku vještina pisanja presuda za sudce i dalje važna, pa i vrlo važna za buduće sudske savjetnike i sudce, može se tvrditi da postoje jednako tako važne, pa i važnije vještine: djelotvorno upravljanje postupkom, vješto vođenje rasprava, uspješno poticanje mirna rješavanja sporova, kvalitetno snalaženje u pravnim bazama i brzo snalaženje u novim situacijama (npr. novim propisima). Njih se ni na kojem dijelu pravosudnog ispita ne ispituje.

Naravno, za usmeni dio ispita očekuje se da kandidati prođu veći dio svih temeljnih, aktualnih propisa (iako u njihovu izboru ima nelogičnosti). Sjećam se da sam se, kada sam jednom davno pripremao pravosudni ispit, osjećao da sam prisilno apsorbirao, što memoriranjem, što na drugi način, golemo mnoštvo pravila, pa mi je to stvorilo svojevrsnu iluziju da u tom trenutku vladam cjelinom pravnog sustava. No, kako pamćenje blijedi, tako se velik dio toga

ubrzo bio izgubio jer mi i nije bio potreban. Nakon pravosudnog ispita, ako sam tražio tekst propisa, nisam se služio svojim pamćenjem, nego bibliotekom, Narodnim novinama i Ing Registrom (u devedesetima), a danas to činim uz pomoć interneta – pravnih i općih tražilica. Manje-više napamet moram znati samo temeljne norme procesnih zakona koje, kao i građanski sudci, moram vrlo često tumačiti i primjenjivati – pri čemu je razumijevanje nemjerljivo važnije od doslovne reprodukcije.

Zanemarimo li i te prigovore, i opet možemo pitati koji će dio onih koji danas polože pravosudni ispit u budućnosti raditi kao sudci (ili profesori procesnog prava). U Hrvatskoj po posljednjem izvješću Vrhovnog suda postoji 115 sudaca i državnih odvjetnika u dobi između 65 i 70 godina, od kojih će se godišnje u prosjeku umiroviti dvadesetak. Ako iz drugih razloga iz pravosuđa ode još dvadesetak osoba, godišnje bi maksimalan broj novih sudačkih i državnoodvjetničkih mjesta bio četrdesetak. No, kako je broj sudaca komparativno vrlo visok te ga se postupno smanjuje, realno je da će se idućih godina otvarati tek po desetak sudačkih i državnoodvjetničkih natječaja (ako i toliko). Godišnje, procjenjujem, pravosudni ispit položi dvjestotinjak osoba u Hrvatskoj tako da bi se moglo reći da bi ispit – kad bi se po tom modelu provodio kvalitetno – i opet bio sastavljen po mjeri potreba tek pet do deset posto kandidata, odnosno njihovih budućih poslodavaca.

Većina sadašnjih kandidata na pravosudnom ispitu dolazi iz redova odvjetničkih vježbenika te završava u odvjetništvu. Indikativno je da su teme koje se ispituju na pravosudnom ispitu toliko daleko od redovite odvjetničke prakse (a i potreba odvjetničkih ureda) da se vježbenike redovito mora pustiti s posla da se mjesec-dva pripremaju kod kuće. Osim toga, ni pad ni prolaz na pravosudnom ispitu nisu principalima u odvjetničkim uredima u pravilu dokaz nikakvih relevantnih sposobnosti ili nesposobnosti njihovih vježbenika.

Dopustite mi da progovorim o mogućim smjerovima razvoja pravosudnog ispita usporedbom aktualnog prijedloga promjena Zakona koji uređuje pravosudni ispit s nekoliko primjera uređenja toga ispita u inozemstvu. Naime, govoriti o budućnosti pravosudnog ispita može se na dva načina: kratkoročno, uzimajući u obzir aktualne zakonske prijedloge i trendove u Hrvatskoj, te dugoročno, promatrajući potrebe pravne profesije i kretanja u državama s najrazvijenijim pravnim profesijama.

Prema prijedlogu Zakona o vježbenicima u pravosudnim tijelima i pravosudnom ispitu koji je bio na prvom čitanju u Hrvatskom saboru 28. rujna ove godine, u koncepciji pravosudnog ispita neće se

ništa važnije promijeniti. Taj je prijedlog još manje ambiciozan od onoga o kojem se raspravljalo tijekom 2015. godine, a koji je uglavnom zadržavao postojeći pristup, no ipak predviđao zamjenu pisanog dijela ispita (pisanje presuda) testom višestrukog izbora (*multiple choice* testom).

U sadašnjem prijedlogu, ne samo da se zadržava pisanje presuda, nego se dodaje još jedna presuda (pisanje presuda u upravnom sporu), uz uvjet da se ostvari pozitivan rezultat u dvije od tri radnje. Na usmenom se dijelu zadržava usmeno ispitivanje pred povjerenstvom kojem se još dodaje i na vremenu i na specifičnoj težini. Naime, umjesto pet predmeta uvodi se šest, kao i povjerenstvo od šest članova. Ako taj prijedlog bude prihvaćen, to će vjerojatno produžiti i vrijeme ispitivanja s pet na šest sati.

Broj bodova s pismenog ispita postaje još manje relevantan jer se tri radnje po prijedlogu ocjenjuju s maksimalno pet bodova. Vraća se mogućnost polaganja popravnog ispita u slučaju pada iz jedne skupine predmeta na usmenom ispitu, a vraća se i volontiranje koje je postojalo prema Zakonu iz 1974. godine, što ponešto skraćuje praksu za one koji nisu bili zaposleni u pravosuđu.

Sve u svemu, u pravosudnom se ispitu ništa bitno ne mijenja, a dijelom se i produbljuju mogući problemi jer se još više ojačava, otežava i produžuje usmeni dio koji je po naravi najmanje objektivan i najviše frustrirajući i za kandidata i za ispitivače.

Vrlo je malen pozitivan pomak sadržan u minimalnu skraćanju prakse za neke kategorije, no time pitanje prakse svakako nije riješeno. Naime, u aktualnom se konceptu pravosudnog ispita može vrlo legitimno postaviti pitanje zašto se uopće praksa traži prije pristupa pravosudnom ispitu, a ne nakon njega – jer pravosudni ispit trenutačno ispituje sve, samo ne elemente koje se svladava u nekom od oblika predviđena „rada na pravnim poslovima“.

Zato mi se čini da se takvi kratkoročni trendovi, iako će sigurno i dalje biti raznih peripetija u izmjenama jednog u biti anakrona režima profesionalne kvalifikacije, dugoročno neće održati. Dokaze izvodim iz komparativnih kretanja, a kao primjere navest ću tri jurisdikcije: Japan, Sjedinjene Države i Englesku.

Ako vam se taj izbor čini čudnim i nereprezentativnim za Hrvatsku, želim vas razuvjeriti. Riječ je o trima zemljama koje su među gospodarski najsnažnijima. Jedna od njih, SAD, danas je uzor za mnoge pravne reforme, ujedno i zemlja s vrlo kompleksnim pravnim sustavom. Druga, Japan, primjer je industrijske velesile koja

je pravni sustav gradila na njemačkim modelima njegujući izvrsnost u pravnoj profesiji – uz jedan od najtežih pravosudnih ispita u svijetu. Treća, Velika Britanija, ima pravni sektor koji pridonosi 1,3 % BNP-a, zapošljava 316 tisuća ljudi i jedan je od najjačih izvoznih proizvoda te zemlje. Dakle, ima dovoljno razloga da se ispita stanje u tim trima zemljama.

Počnimo s Japanom. Zbog njegove krajnje restriktivnosti zanimljivo je opisati izvorni japanski model pravosudnog ispita. Japanski je pravosudni ispit do 2006. godine bio ispit od triju stadija koja su se svake godine održavala u svibnju, srpnju i listopadu. U svibnju se pisao test na zaokruživanje iz triju grana prava na kojem je trebalo odgovoriti na 60 pitanja. Testu je pristupalo u prosjeku 40 do 50 tisuća kandidata, od kojih se samo sedam do osam tisuća kvalificiralo za daljnji tijek ispita.

U srpnju su kandidati pisali esej od 12 pitanja na kojem su se ispitivali ustavno, građansko i kazneno materijalno i procesno pravo te trgovačko pravo. Na tome je ispitu od sedam do osam tisuća kandidata prolazilo samo njih oko 1.500. Oni su pak u listopadu pristupali na usmeni ispit na kojem je također bio znatan postotak pada.

Taj je model reformiran 2006. godine zato što su pritisci na kandidate bili toliko veliki da nisu bila rijetka ni samoubojstva u slučaju neuspjeha. Zato je tada uveden nov format koji je olakšao proces njegovim skraćivanjem na dva stadija. Pravosudni je ispit nakon reforme postao isključivo pismeni ispit. U prvome, jednodnevnome dijelu kandidati sastavljaju kratke pisane odgovore na pitanja iz raznih zakona, a u drugome, koji traje tri dana, pišu se eseji iz javnog, građanskog i kaznenog prava te pravnog područja po izboru.

Iako je prolaznost otada bitno porasla, ona i dalje u prosjeku nije velika te iznosi oko 20 posto. Redovito se prate uspjesi studenata pojedinih pravnih fakulteta na pravosudnom ispitu, a oni se kreću od nula do oko 60 posto (za dva-tri najbolja pravna fakulteta). Japanska je država otada zbog slabih rezultata na pravosudnom ispitu već uskratila financiranje nekim lošijim pravnim fakultetima, a neki su prestali upisivati studente ili su zatvoreni.

Japanskomu pravosudnom ispitu pristupa se inače neposredno nakon pravnog fakulteta, a stručna praksa od jedne godine obvezatna je tek nakon pravosudnog ispita za kandidate koji ga prođu. Inače, za provedbu pravosudnog ispita i čitav proces kvalificiranja nadležan je Institut za pravno usavršavanje i pravno istraživanje pri japanskome Vrhovnom sudu. Njemu u procesu pomažu razni stručnjaci kao i profesori s fakulteta – što se može

ilustrirati i događajem iz 2015. kada je jedan od profesora sa Sveučilišta Meiji kazneno gonjen i osuđen na uvjetnu kaznu od jedne godine zatvora jer je svojoj studentici odao neka pitanja s ispita.

Drugi primjer pružaju Sjedinjene Američke Države. U SAD-u je pravosudni ispit u nadležnosti saveznih država, no u posljednje se vrijeme sve više standardizira zbog uvođenja UBE-a, uniformnoga pravosudnog ispita koji je do danas prihvatilo tridesetak američkih saveznih država. Uz uniformni dio, koji testira pravna načela, najvažnije pravne vještine te sposobnost primjene prava na konkretan slučaj, postoje i specifična pitanja iz lokalnog prava koje svaka država koja ima UBE može uvesti te odrediti dodatne uvjete za kvalifikaciju.

Primjera radi opisat ću kako izgleda pravosudni ispit u državi New York (New York Bar Exam), koji je jedan od najpopularnijih, a zbog međunarodnog profila New Yorka nije rijetko da ga polažu i neki naši bivši studenti (a dijelom čak i nastavnici) nakon završena jednogodišnjeg studija LLM u Americi.

Njujorški pravosudni ispit polaže se dvaput godišnje, istodobno u četiri grada u državi te traje dva dana. Termini su redovito posljednji utorak i srijeda u veljači i srpnju. Ispit je isključivo pisane naravi, a može se po izboru pisati rukom ili na vlastitom računalu. Za prolazak na ispitu potrebno je ostvariti 266 od maksimalnih 400 bodova.

Inače, ispit se sastoji od esejskih pitanja koja se pišu prvi dan te pitanja na zaokruživanje koja se odgovaraju drugi dan. Prvoga dana ispita pišu se MEE (*multistate essay exam*) i MPT (*multistate performance test*). Na MEE-u koji nosi 30 % ukupnih bodova kandidati imaju po tri sata za pisanje odgovora na šest pitanja (dakle, oko pola sata po pitanju). Na MPT-u također imaju tri sata, a u tom roku moraju odgovoriti na dva pitanja. MPT nosi 20 % bodova.

Drugi se dan piše najvažniji dio ispita, MBE (*multistate bar exam*), na kojem se u dvama terminima (ujutro i popodne) odgovara zaokruživanjem točnih odgovora na po 100 pitanja. Sva pitanja temelje se na rješavanju konkretnih slučajeva. MBE nosi 50 % od ukupna broja bodova.

Nakon položena pravosudnog ispita, kojem se također pristupa neposredno nakon završena pravnog obrazovanja, bez prethodne obveze praktična iskustva, kandidati za kvalifikaciju u New Yorku moraju još završiti *online* tečaj (NYLC) iz prava države New York te o tome položiti ispit (NYLE). Uz to, trebaju imati i pozitivan rezultat na testu profesionalne etike (MPRE), a odnedavno još moraju i obaviti 50 sati *pro bono* rada u pravnoj struci pružajući besplatnu pravnu pomoć. Od 2016. uvodi se i obveza da se dostavi dokaz

„profesionalnih vještina“, za što može npr. biti dovoljno imati i strukturirane praktične vježbe kod odvjetnika ili praksu u studentskoj pravnoj klinici tijekom studija. Time se naglašava element stvarna pravnog rada, koji se i na ispitu provjerava jer tijekom ispita kandidati moraju dokazati svoje vještine u oblikovanju podnesaka, u sastavljanju ugovora, u sastavljanju procesne strategije i obraćanja sudu te u analizi materijala i pravnom istraživanju.

Prolaznost na pravosudnom ispitu u Americi nešto je veća negoli u Japanu, no svejedno se u posljednje vrijeme smanjuje (u New Yorku je od 2018. do 2010. pala s 50 na manje od 40 posto. Na nacionalnoj razini iznosila je u 2017. oko 56 % (od 13.438 kandidata prošlo je njih 7.516).

Posljednji je primjer pravosudni ispit u Engleskoj. Ona je zanimljiva jer se od 2020. sadašnja situacija, u kojoj klasična pravosudnog ispita zapravo nema, mijenja te se uvode čak dva ispita, oba nazvana SQE (*Solicitor Qualification Examination*) – SQE 1 i SQE 2.

Prvi se ispit, kojemu je namjena provjeriti poznavanje prava i sposobnost njegove praktične primjene na konkretan slučaj, polaže neposredno nakon diplome na fakultetu, dok se drugi, čija je namjena provjera ovladavanja praktičnim pravnim vještinama, polaže nakon dvogodišnje pravne prakse. Kako će točno izgledati ti ispiti, još nije poznato, no sigurno je da će prvi dio biti sastavljen po načelu testa višestrukog izbora te da će pokrivati šest pravnih područja te sadržavati test pravnog pisanja i istraživanja. Drugi bi se dio trebao sastojati u ocjeni pet praktičnih pravnih vještina u dvama kontekstima. Vještine bi, između ostaloga, obuhvaćale pravno pisanje i istraživanje, razgovor s klijentima i primanje uputa, sastavljanje pravnih dokumenata te vještine zastupanja i zagovaranja.

Novim sustavom nadležni regulator, SRA (*Solicitors Regulation Authority*) uvodi više promjena, od kojih su neke izazvale dosta snažne potrebe i kontroverzije među pripadnicima pravne zajednice.

S jedne strane, omogućuje se da se najvažniji ispit – SQE 1 – polaže prije prakse te omogućuje kandidatima da rano i bez ekscesivnih troškova utvrde jesu li sposobni početi svoju pravnu karijeru. Uz to, uvjet za polaganje prvog ispita više nije završen pravni fakultet, nego bilo koji sveučilišni studij. Ta je promjena već izazvala dosta kritičnih stavova kod kolega iz engleske akademske zajednice. Mnogo je bolje prihvaćena mogućnost da se praksa (QWE) nakon prvog ispita (SQE 1), a prije drugog ispita (SQE 2) obavlja i tijekom studija u studentskoj pravnoj klinici ili tijekom strukturirane prakse u odvjetničkim uredima. Priznaje se i rad u odvjetništvu u svojstvu

pomoćnika (*paralegal*). Sve bi to trebalo znatno pojeftiniti proces jer su dosad prakse u odvjetništvu znale stajati i 16-17 tisuća britanskih funti.

Završio bih drugi dio svoga uvodnog izlaganja s nekoliko tentativnih zaključaka koji mi se nameću iz prethodno izložene analize.

1. Pravna se profesija mijenja, treba mijenjati i pravosudni ispit.

Prva je pouka da treba preispitati svrhu pravosudnog ispita u svjetlu promjena u pravosuđu i u aktualnu okruženju. Naime, ako je svrha zajamčiti da u pravosuđe ulaze samo osobe koje zadovoljavaju minimalne kriterije pravnog znanja, trebalo bi dodatno osigurati da taj minimalni kriterij bude jasno definiran, a da k tome bude zasnovan na tome što je stvarno bitno za buduće pravnike. Što je to, nije lako pitanje. To sigurno nije samo dobra memorija i sposobnost kvalitetne recitacije golih pravnih normi. No, definicija stvarno potrebnih znanja i sposobnosti trebala bi biti tema šire rasprave i širega stručnog konsenzusa. U Hrvatskoj bi trebalo voditi računa i o tome za koga je zapravo pravosudni ispit dizajniran – a pritom se mora uzeti u obzir da će još dugo mjesta u sudstvu i državnom odvjetništvu biti rijetka, a pravosudni ispit služiti primarno kvalifikaciji drugih, u prvom redu novih odvjetnika.

2. Moderni ispiti dio su dobro osmišljena kurikula.

Prvo je pitanje u konkretnu oblikovanju pravosudnog ispita vrijeme održavanja. Kako bi se dobro osmislio kurikulum ispita kao kvalifikacije, a ne frustracije, treba početi od jasne spoznaje da se znanje treba provjeravati nakon fakulteta, a praktične kvalifikacije nakon prakse. Zato bi, u duhu načina na koji je nekada bio organiziran pravni rigoroz (a i načina kako se u Engleskoj danas planira SQE 1), trebalo teorijski dio ispita (u poboljšanoj verziji onoga što je taj ispit danas), test znanja, održavati neposredno nakon fakulteta, a praktične sposobnosti (u smislu onoga što danas naš pravosudni ispit nije) provjeravati nakon široko postavljene pravne prakse koja bi omogućila i provjeru relevantnu za specifičnu profesiju za koju se kandidat osposobljava. Jedan dio znanja i vještina svakako treba biti jedinstven tako da se, u smislu u kojem se to čini u Njemačkoj, možda treba osigurati svim kandidatima da iskuse i elemente odvjetničke i državnoodvjetničke i sudačke i javnobilježničke profesije u kurikulumu koji moraju proći svi. No, moguće je i pristupiti na drugi način, stavljajući u prvi plan specifičnu profesiju za koju se kandidat osposobljava. Načinu obavljanja praktična dijela osposobljavanja trebala bi biti prilagođena i praktična provjera.

3. Provedba ispita treba biti objektivna i neutralna.

Bez obzira na izabrani model, jedna je stvar važna u svakom modelu: za kvalitetan je ispit potreban iznimno dobro i promišljeno organiziran ispit koji je u visokoj mjeri slobodan odgovoriti na prigovore njegovoj objektivnosti i neutralnosti. To je moguće jedino ako se priprema ispita znatno profesionalizira. Kao što se to već dogodilo u mnogim drugim zemljama (a u Hrvatskoj se dogodilo u smislu državne mature), na izradi ispita trebao bi raditi pod profesionalnim vodstvom širok tim raznih struka, uključujući i nepravne (npr. stručnjaci za didaktiku, psihologiju i metodiku). Radi objektivnosti ispita u prvi bi plan trebalo staviti pisani dio ispita. Koliko god pravnici inače ne voljeli testove na zaokruživanje, oni u većini država baš zbog imperativa objektivnosti nose znatan broj bodova na ispitu. Naravno, pripremiti dobar test na zaokruživanje – što znaju svi koji su ga ikada pokušali sastaviti – vrlo je izazovan posao koji traži truda i vremena. Zato je teško osigurati da se ispit održava vrlo često tako da se pravosudni ispiti u većini važnijih država danas održavaju jedanput ili dvaput godišnje (kao npr. u Japanu i SAD-u). Iako to za kandidate može značiti duže čekanje, sigurno je da je bolje organizirati jedan kvalitetan, stručno organiziran ispit godišnje negoli održavati loše pripremljene, nekvalitetne ispite svaki mjesec.

M. Bratković:

Nagradimo pljeskom vrlo informativno izlaganje naših uvodničara. Sada bih zamolio vas da se uključite u raspravu o pravosudnom ispitu, da iznesete svoja iskustva ili zapažanja.

23

D. Kos:

Što je poanta? Na čemu je naglasak? S jedne je strane govoreno o iznimnoj kompliciranosti pravosudnog ispita, s druge je strane dan komparativni prikaz triju zemalja gdje nismo dobili strukturu kako to kod njih izgleda. To je jedan *overview* koji je samo dao sliku naslova onoga što se zbiva u tim trima zemljama, a da ne vidimo strukturu što je unutra. U tri je navrata u komparativnom prikazu bilo s pozitivnim predznakom naglašeno ispitivanje kandidata testovima na zaokruživanje. Svi vi koji ste bili studenti Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu znate što su testovi na zaokruživanje gdje može biti da nijedan odgovor nije točan ili da su dva ili tri odgovora točna. Svatko od vas ima svoje mišljenje o tome.

Pokušao bih pratiti strukturu onoga kako je išlo samo izlaganje. Mladi kolega doista je upozorio na stranicu Ministarstva pravosuđa gdje je navedeno da su izvori za polaganje aktualni zakoni. Takva formulacija koju je dalo Ministarstvo pravosuđa nije rezultat dogovora ispitnih povjerenstava. To je proizvoljno tumačenje Ministarstva pravosuđa. Na edukaciji koju vodim u vezi s materijom

kaznenoga materijalnog i kaznenoga procesnog prava svaki put kandidatima koji se pripremaju za pravosudni ispit istaknem da je njihova ispitna literatura ono što je naznačeno kao ispitna literatura na stranicama, a mi ispitivači vodimo računa o tome da nakon što neki zakon stupi na snagu i prođe dogledno vrijeme, naravno da ne može biti odmah izvor, da se kandidate pita prema starom propisu ako su se oni kao Vi počeli pripremati po jednom zakonu, a tijekom priprema za pravosudni ispit promijeni se propis. Dakle, to što piše, to je mimo dogovora povjerenstva za pravosudni ispit.

Kriteriji za ispravljanje radnji. Znači, to je svaki put vrlo problematično kad imate s jedne strane nešto što određena radnja u formalnom smislu mora zadovoljavati, a s druge strane u sadržajnom smislu. Kolega Uzelac pokazao je onih pet kriterija koji su pokušaj da se donekle objektivizira ispravljanje. Pokušaj nije baš, rekao bih, najsretnije rješenje za ono što treba te i dalje imamo kao i u svim situacijama kada imate različite osobe koje provjeravaju i ispravljaju nečiji esej. Bilo je dosta naglasaka na prepoznavanju potencijalne sugestije Ministarstvu da eseji budu ono što je bio predmet pravosudnog ispita, ali i kod eseja imate subjektivnost, to je neizbježno. Apsolutno je objektivno, s druge strane, samo zaokruživanje. Naš zakonodavac nije se opredijelio za zaokruživanje, što se meni čini sretnim.

Mladi kolega kaže da je usmeni štura reprodukcija teksta zakona. U razgovoru s kolegama ispitivačima svaki put kažem, kada se izvuče određena kartica s nekim pitanjem, to je samo okvir za razgovor. Slažem se da ima i onih koji se zadovolje time da kandidat jednostavno reproducira ono što je u priprema za pravosudni ispit iščitao na slajdu i da tako iziđe na pravosudni ispit. Na takav je način možda i moguće, kao što je mladi kolega rekao da je pripremao ispit dva mjeseca, a nakon toga još mjesec.

Kao student prava nisam bio od onih koji ne uče i ne rade. Ako to može biti neka referencija, kao student prava fakultet sam završio za manje od četiri godine. Dakle, bio sam savjestan, marljiv i radišan, ali pravosudni ispit pripremao sam više od šest mjeseci i nije mi padalo na pamet da s trima natuknicama iziđem na pravosudni ispit.

Druga je stvar struktura usmenog i pisanog dijela ispita. Kritika koje su istaknuli kolege uvodničari možda je 50 % od onoga što ja mislim o pravosudnom ispitu. Mislim još puno lošije. Spomenuta je situacija iz Japana kada je jedan od ispitivača na pravosudnom dobio otkaz jer je kandidatu koji je trebao izići otkrio pitanja. Kolegice i kolege, tko nije znao, ja ću bez imena sada reći neke stvari. Nažalost, takva struktura ispita kakvu imamo rezultat je jednoga takva otkaza kod nas. Protiv jednog ispitivača, koji je kandidatu dok nije bilo kartica

rekao unaprijed pitanja, vođen je kazneni postupak i osuđen je na zatvorsku kaznu, ne uvjetno. Nakon toga se reklo idemo na kartice.

Čime su kartice rezultirale? Apsolutno se slažem s tim neskladom materije koju pokrivaju kartice. Što bi značilo da se uvedu kartice u odnosu na sve, na Pomorski zakonik koji je golem? Kartice su samo nužno zlo i zbog toga ne smiju biti nešto gdje biste s tri rečenice odgovorili na pitanje. Ponavljam, o temi na temelju rješenja koja se donose štambiljem možemo razgovarati. To nije moja direktna tema, ali kao što kaže kolega Uzelac, i ja sam se, slušajući kandidate koji odgovaraju i na takva pitanja, podsjetio znanja koja sam nekad na fakultetu morao znati. Ne na takav, nego na drukčiji način, ali iz tog se pitanja može izvući niz itekako relevantnih tema za razgovor koje bi bile važne za pravosudni ispit. Daljnji je problem što smo rekli deset pitanja na takav način kakav jest.

Ispitivao sam i kada nije bilo kartica i mislim da je moje ispitivanje u tom trenutku bilo mnogo kvalitetnije jer sam s kandidatom materiju koju sam ispitivao, kazneno materijalno i kazneno procesno pravo, prošao otprilike cijeli postupak kako je tekao. Nerijetko mi se sada događa da kandidat izvuče skupine pitanja gdje su grupirana tri pitanja jedan do drugoga s početka zakona i dva pitanja s kraja zakona. Pa jesam li ja njega ispitao Zakon o kaznenom postupku? Imam li viziju o tome koja je količina njegova znanja uz sva moja nastojanja da iz teme za razgovor pokušam saznati nešto više? Nemam, ali ponavljam takav je oblik rezultat tog otkaza koji smo imali prije nekoliko godina.

Još nešto u vezi s ocjenjivanjem pisanog dijela. Budimo objektivni u informaciji, kolega Uzelac. Nije po svakoj alineji dva boda pa zbroj deset. Nego kod svake alineje od nula do deset pa se onda prosjek utvrđuje. Dakle na takav način. To što vas nitko nije posebno educirao kako trebate ocjenjivati, slažem se da je možda pogreška u okviru skupine u kojoj ste bili jedan od ispitivača, ali budimo objektivni do kraja.

Veselje ako netko padne. Ne znam je li to osobno iskustvo ili što drugo. Jako sam nesretan kad netko padne jer znam da je i taj čovjek makar neko vrijeme potrošio, a na kraju od toga nije bilo učinka. S druge strane, i ja sam potrošio vrijeme sjedeći i pokušavajući iz njega nešto izvući. Ako ima kolega koje su polagale pravosudni prije, neka me demantiraju ako misle da govorim krivo, nijedan od ispitivača, pazite, nijedan od ispitivača ne polazi od želje da sruši kandidata. Kad kandidati padnu, povjerenstvo je najnesretnije jer su pali. Mi smo odvojili svoje vrijeme da ondje odsjedimo koliko je potrebno. Taj trenutak polaganja pravosudnog ispita, ono što je bilo rečeno, potiranje znanja apsolutno je prisutno.

Ponovno ću reći, kandidati koji su slušali dio gdje provodim edukaciju u okviru priprema za pravosudni ispit možda će se prisjetiti da sam rekao da je to najsloženiji, doista najteži ispit. Nema težega od toga ispita. Činjenica je da se u tom trenutku fiksira na jedan datum kao kod sportaša kada nastoji maksimum forme postići za određen datum, tako i kandidat koji izlazi na pravosudni ispit nastoji za taj datum postići maksimum znanja. Je li potrebno da se odgovara u jednom trenutku sve na takav način? Slažem se da možemo dati mogućnosti da se s kandidatom kreativno razgovara ne na šezdeset sekundi, nego na tih deset pitanja koja će oni imati. O svakom pitanju da se razgovara barem pola sata, pa sad zbrojite koliko je to pa ćemo onda taj pravosudni ispit imati koliko treba, pet dana, šest dana, sedam dana raspoređeno tijekom jedne godine. To je moguće. To što jest, napravljeno je, koliko znam, kao jedan od kompromisa da se pomiri htijenje kandidata da ipak u nekom koncentriranom vremenu iziđu na pravosudni ispit i da se izvuče maksimum koliko je od toga moguće pokvareno tim izvlačenjem pitanja. To izvlačenje pitanja, to je najveća katastrofa. Podsjetit ću vas, u neko prijašnje vrijeme kada je s dosta indignacija konstatirano kako su pravosudni ispiti iz prijašnjih vremena vrlo bliski današnjim, a nije napravljeno ništa u smislu poboljšanja. Čini mi se da je ono što je napravljeno, napravljeno u smislu poboljšanja. Čini mi se da je ono što je napravljeno, napravljeno i u smislu pogoršanja jer u to prijašnje vrijeme kada pisana radnja nije bila eliminacijska radnja, pregledao sam tu radnju zajedno s kandidatom i pitao sam znaš li gdje si pogriješio. Pitao sam ga nešto iz toga i kada je on meni rekao da prepoznaje svoje pogreške ili u razgovoru, to nije mogla biti eliminacija jer je pokazao da kreativno razmišlja, da ima pravi smisao, a nismo išli na sustav eliminacije.

Novi Zakon poseban je problem. Osvrt koji je dan u ovom trenutku dan je u odnosu na ono što je do sada poznato u javnosti kao nešto što je izišlo kao prijedlog Nacrta Zakona. Ono što je moja informacija iz Ministarstva, to nije tako. Nije šest skupina, nego je pet skupina. EU neće biti izdvojen.

Je li pravosudni ispit u smislu praktičarskog pristupa završni? Mislim da je početni. Mislim da je to ispit kojim bi mladi kandidat koji ulazi u krug poslova za koje mu je potreban pravosudni ispit kao praktičar tek trebao odškrinuti vrata i početi, a ne reći da je to njegova kruna. Do krune je daleko, daleko. Prema tome on itekako ima što svladavati. Na kraju samo još ovo da kažem, ponovno Japan, SAD, Engleska. Bilo bi mi draže da je Austrija ili Njemačka. Mislim da smo tu negdje bliže tim pravnim sustavima negoli Japanu, SAD-u ili

Engleskoj, a i ono što nam je prikazano, dano je slikom bez strukture onoga kako to stvarno izgleda i kod njih. Hvala! (Nije autorizirano.)

M. Bratković:

Treba uzeti u obzir da su uvodničari iznijeli neka svoja iskustva. Mislim da u raspravi treba razgraničiti osobno iskustvo od opće percepcije kako pravosudni ispit izgleda. Nije ovdje riječ ni o kakvu prozivanju nekoga, nego o uspostavi objektivnijih kriterija za prosudbu je li netko kvalificiran za obavljanje pravničkih poslova.

Zrinka Mustafa Prelić, Divjak, Topić & Bahtijarević, odvjetničko društvo d. o. o.:

Uvodno bih pohvalila ovu tribinu i njezin sadržaj. Smatram je vrlo progresivnom i nadam se da će biti plodonosna. Držim da su neke stvari, što je rekao gospodin Kos, prikazane šturo jer nemamo više ovakvih prigoda u kojima bismo mogli razgovarati o toj temi. Mislim da bi to stvarno trebalo zbog potrebe prakse. Potrebne su komparativne analize, koje uvijek donose nekakav progres kod nas kao i eliminacija usmenog dijela ispita i fokusiranje na pisani dio, i to baš na faktične situacije u kojima bi se trebalo usmjeriti samo na jedan točan odgovor.

Postoje metode danas u svijetu kako se formuliraju takva pitanja i to rade zapravo vrhunski stručnjaci. Znači, osobe koje sjede jedan sat na aktivnu ispitivanju i ostala četiri sata provedu pasivno slušajući i konstatirajući situacije trebale bi se možda preorijentirati na sastavljanje takvih pitanja. Tako bi se pridonijelo kvaliteti razmišljanja pravnik jer sada ne stvaramo kreativne pravnike koji znaju logički razmišljati, nego samo reproduciraju sadržaj.

Smatram da danas u praksi nije potreban takav pravnik i zato je pitanje svih pitanja što želimo postići pravosudnim ispitom. Je li to puka reprodukcija sadržaja koju možemo naći u bilo kojem zakonu za koji se više čak nije ni potrebno ulogirati, nego imamo besplatno dostupne te informacije ili nešto više, što ne može stvoriti nikakva dopisna škola, a to je pravničko razmišljanje i povezivanje. To sam zapravo stekla na ovom Fakultetu i na tome ću uvijek biti zahvalna. Smatram da je potreban dubinski zaokret, a ne kozmetičke promjene. U vezi s time slažem se sa sudcem Kosom i s uvažanim uvodničarima. Hvala!

Tomislav Nagy, odvjetnik iz Zagreba:

Zanima me, kada se razgovaralo o novom Zakonu, je li izostavljeno trgovačko i obiteljsko pravo. Nadam se da to nije istina. Možete li to bolje objasniti?

A. Uzelac:

Vratit ću slajd. Ovo je struktura koju sam prepisao iz ne tako davnog dokumenta. U njoj se kao područja na usmenom ispitu navode: građansko materijalno pravo, građansko postupovno pravo, kazneno i kazneno postupovno pravo, radno i upravno pravo, ustavno uređenje i organizacija pravosuđa te pravo Europske unije. To je prijedlog Zakona koji je Hrvatski sabor prihvatio u prvom čitanju. Nakon toga u javnosti ništa novo nije objavljeno. Proučio sam i primjedbe iz obvezatna savjetovanja s javnošću. Ovo je tekst toga prijedloga. Običaj je da se nakon prvog čitanja drugo čitanje smatra manje-više formalnošću.

D. Kos:

Možda samo jedan dodatak. To je doista tako. Nisam insajder, ali imam informacije. Neće biti takva struktura. Predviđeno je da će Zakon stupiti na snagu 1. rujna, dakle s jednim odmakom jer smo ga svi očekivali u tijeku ove godine, ali i tu je Ministarstvo sebi dalo pomak. (Nije autorizirano.)

T. Nagy:

Vidim da ste se u svojim slajdovima izražavali puno u postotcima. Meni se, možda ne po mom iskustvu, nego iskustvu ljudi koji su sada išli na pravosudni ispit, nekako uvriježio postotak koji se kod nas trudi zadržati, a to je prolaznost pismenog ispita. Mislim da je to ocjenjivanje u funkciji toga ciljanog postotka koji se želi na kraju svega ostvariti, što mislim da nije dobro.

U komparativnom prikazu primijetio sam da u pisanim dijelovima nigdje nitko ne piše presude, što bi bio odgovor na pitanje trebaju li nam presude i, kao što je kolega rekao, ako je to početak neke naše karijere, presuda obično dođe na kraju cijelog postupka, a ne na početku. Mislim da je to možda jedan smjer kojim bi trebalo ići.

M. Trkanjec:

Referirao bih se na sudca Kosa. S velikim sam zanimanjem slušao Vaše predavanje na pripremama za pravosudni ispit o Zakonu o kaznenom postupku, posebno s obzirom na to da s tim nisam imao iskustva u praksi. Naime, ako je ono što piše na stranicama Ministarstva pravosuđa o potrebi pripreme ispita po najnovijim izmjenama zakona samo proizvoljno mišljenje Ministarstva pravosuđa, riječ je o proizvoljnosti o kojoj ni ja ni ostali kandidati nismo imali niti smo mogli imati saznanja. Istina je da ste nas upozorili otkada ćete ispitivati izmjene Zakona o kaznenom postupku, međutim u razgovoru s ostalim kandidatima tada se pojavilo pitanje da možda nećemo dobiti Vas kao ispitivača, nego koga drugog. Možda taj netko drugi baš smatra da treba poznavati izmjene barem u nekom obliku. U tom se trenutku na pravosudnom ispitu o kojem ovisi jako puno,

nekima posao, u Japanu vidimo čak i život, kandidati ne usude riskirati. To je rizik koji kandidati nisu spremni preuzeti.

Bilo što drugo osim presuda subjektivno je, slažem se. U neku sam ruku zagovornik pisanja ispita na zaokruživanje pa da objektivnost bude na prvom mjestu. Međutim, zašto se ne bi pisala pravna mišljenja? Zašto se ne bi pisala žalba protiv presude gdje bi kandidat mogao istaknuti svoje stvarno znanje pa bi rasprava o tome s kandidatom bila izrazito plodonosna. Onda bi to imalo važnost i bio bi dobar uvod za kasniji dio ispita.

Spomenuli ste da ste šest mjeseci spremali pravosudni ispit. Stvarno se s Vama slažem. Pravosudni ispit trebao bi se pripremati upravo toliko da se studiozno i vrlo precizno materija prođe. Međutim, kandidati u nekim slučajevima ne dobiju ni dva mjeseca za spremanje ispita. To je luksuz. Dobiva se otprilike 45 dana, mjesec i pol do dva maksimalno. Prema tome, za studiozan se pristup nema vremena. Što onda kandidati rade? Usredotočuju se samo na kartice koje su javno dostupne. Cilj je što brže apsolvirati samo one informacije koje na pravosudnom ispitu dolaze. Ako je Nacrt Zakona u međuvremenu bio izmijenjen, nažalost, nemam takvu informaciju. Prema tome mogao sam iznijeti činjenice samo na temelju onoga što je javno dostupno.

Micanje kartica nešto je s čime se apsolutno slažem. Iste sekunde ih maknuti jer na taj način imate veću mogućnost razgovora s kandidatom. Bolje će se raspravljati o materiji, a procesni zakoni zahtijevaju upravno tečnost od početka do kraja da se vidi razumije li se proces u cjelini. Pojedinačna pitanja poput zapisnika, tužbe ili apsolutno bitnih razloga za pobijanje kakve presude ne pokazuju realno znanje kandidata.

Je li pravosudni ispit početak? Bojim se da je to Vaša percepcija. Percepcija, nažalost, mojih kolega i onih koji su sudjelovali u istraživanju za ovu tribinu bila je upravo suprotna – da je to posljednji ispit koji moraju položiti. To je njima bila kruna njihova ukupnog obrazovanja.

A. Uzelac:

Moja su razmišljanja ponešto šira. Počeo bih s tezom o tome što je vladavina prava.

Vladavina prava vladavina je normi, a ne vladavina ljudi (*government of laws and not of men*). To ne znači da je vladavina ljudi loša – ona je katkad možda i bolja od vladavine prava, no samo ako imamo dobre ljude i ako su sigurno samo oni uključeni u donošenje važnih odluka. To kažem zato što je i pravosudni ispit u našem sadašnjem modelu jednako toliko dobar koliko su dobri ljudi koji ga provode. Želim istaknuti da je kolega Kos jedan od pravih

primjera takvih dobrih ljudi. On je svoju funkciju ispitivača profesionalizirao u najboljem smislu te riječi. Ima dugogodišnju praksu, pa je mogao na određen način standardizirati i vlastiti pristup ispitivanju. Kandidati koje kolega Kos ispituju, koliko čujem, uvijek znaju na što mogu računati.

Međutim, općenito gledano, ispitivači na hrvatskome pravosudnom ispitu imenovani su po načelu *Who is Who in Croatian Legal Community*. Dakle, među glavnim su ispitivačima predsjednik Vrhovnog suda i glavni državni odvjetnik kao šefovi ispitnih komisija. Ostale ispitivače – formalno: zamjenike članova ispitnih povjerenstava – delegiraju pojedine institucije – od Vrhovnog suda, Visokoga upravnog suda, državnih odvjetništava do Hrvatske odvjetničke komore – bez pravih kriterija i sustavne pripreme, k tome i uz neograničenu diskreciju Ministarstva pravosuđa, a to naravno ne jamči dobre ispitivače. To znači da su u takvu modelu ljudi poput sudca Kosa u manjini jer okolnost da je netko eventualno dobar (ili barem poznat) bilježnik, odvjetnik ili državni odvjetnik nipošto ne jamči da su oni dobri ispitivači. Nije ni svaki profesor na pravnom fakultetu dobar profesor, ali se svi imaju prigode popraviti kada dvadeset godina rade isti posao (istina, neki se nikad ne poprave).

Kvaliteta je osoba koje provode pravosudne ispite izazov s kojim se suočavaju svi pravosudni ispiti u svijetu. Prve su vrline koje se traže danas za bilo koju pravnu profesiju objektivnost i neutralnost. Pravosudni ispit mora, prije svega, odgovoriti izazovu objektivnosti i neutralnosti, što je vidljivo i iz smjera reformi u Hrvatskoj. Tako je izvlačenje pitanja iz tiskanih kartica polovičan pokušaj (koji je pomalo i groteskan) da se konstruira objektivnost. Naime, računa se s time da će svi kandidati biti u istoj prigodi da pri odabiru pitanja budu sretni ili nesretni te po načelu lutrije izvuku pitanja koja su više ili manje smisljena. Ako se izvuku nesuvisla pitanja, može se samo kriviti lošu sreću. No to ne čini dobar ispit, osobito ne ispit koji postiže ono što bi trebao postići.

Kolega Kos ispravno je kazao da je model s karticama gori od modela u kojem imamo dobre ispitivače s punom slobodom da postavljaju pitanja i potpitanja. No, na dobre ispitivače, čini se, ne možemo unaprijed računati. Svi ispiti u svijetu danas idu u smjeru objektivizacije preko anonimnih pisanih ispita. Naveo sam Ameriku, Japan i Englesku zato što je riječ o naprednim jurisdikcijama koje su uzor mnogim europskim državama.

Inače, za nastup na ovoj tribini ispitao sam i Austriju i Njemačku i mnoge druge države – posebno države bivše Jugoslavije – i bio sam u iskušenju da vam i o njima govorim. No, kolega Bratković oštro me upozorio da mi je vrijeme ograničeno, pa sam od

toga odustao, no drago mi je da sada u povodu intervencije sudca Kosa mogu reći nekoliko riječi i o drugim pravosudnim ispitima.

Svi oni koji misle da je naš pravosudni ispit modeliran po austrougarskoj tradiciji, griješe. To je socijalistički pravni ispit. Pravosudni ispit u Hrvatskoj prije Drugoga svjetskog rata nije ni postojao. Postojao je tzv. rigoroz, ispit koji se polagao neposredno nakon završena pravnog fakulteta i koji je bio bitan ako ste se željeli baviti pravnom praksom u svojstvu sudca ili odvjetnika. Na tom su ispitu zajednički ispitivali i sudci i profesori. Nakon položena rigoroz, postali biste „doktor prava“, drugim riječima, mogli ste ostvariti karijeru u pravosuđu. Takav rigoroz, koji je bio slijedio austrijsku tradiciju, u određenoj je mjeri bio logičan, što se očituje i u njegovoj sličnosti s ispitom SQE 1 koji se danas uvodi u Engleskoj. Naime, i nekad se u Hrvatskoj pravosudni ispit kao ispit znanja obavljao odmah nakon fakulteta. Zašto bi se moralo odraditi praksu koja nema apsolutno nikakve dodirne točke s ispitom? Bilo bi logično da se praksa traži ako se na ispitu provjeravaju vještine koje se stječu u praksi, na primjer brzo svladavanje velika broja činjenica, snalaženje u velikom broju isprava, razgovori s klijentima, procesna strategija, pravno istraživanje, upravljanje u postupcima i tako dalje. Ne, aktualni model hrvatskoga pravosudnog ispita kao jedinstvena ispita koji se polaže nakon razdoblja vježbeništva izvorno je nastao nakon ukidanja rigoroz u pedesetim i šezdesetim godinama, i to više pod utjecajem socijalističke negoli zapadne kontinentalne pravne tradicije.

Njemački je model također sasvim drukčiji – ni on se ne može uspoređivati s hrvatskim (ili bivšim jugoslavenskim) pravosudnim ispitom. Njemački model pretpostavlja da svi diplomirani pravnici odmah nakon fakulteta polože tzv. prvi državni ispit – *Erstes Staatsexamen*. On se sastoji od 70 % ispita koji organizira država te 30 % ispita koji organizira sveučilište. Kurikul ispita razlikuje se od savezne države do savezne države, no vrlo je elaboriran, a sam ispit izgleda bitno drukčije od našega pravosudnog ispita. Istina, Nijemci su zadržali i djelić usmenog ispita, no njegova je uloga, način provođenja i važnost sasvim drukčija negoli kod nas.

Nakon položena prvoga državnog ispita, da biste postali pravnik u punom smislu te riječi – *Volljurist* – dakle da biste postali bilo odvjetnik, sudac ili bilježnik, trebate proći jedinstven kurikul praktična obrazovanja. Njemački model izobrazbe pravnika počiva na modelu jedinstvene pravne profesije kojoj je ideal tzv. *Einheitsjurist*, pravnik koji se upoznao sa svim granama pravne profesije. Tako u Njemačkoj svi kandidati za polaganje drugoga državnog ispita – *Zweites Staatsexamen* – trebaju po jedinstvenu obrascu prije

polaganja ispita proći kao referenti tijekom dvije godine sve grane pravosuđa: i sud, i državno odvjetništvo, i odvjetništvo. Nakon toga polažu drugi državni ispit koji ispituje praktične aspekte relevantne za ono što su prije toga svladali. Tako kandidati pišu i optužne prijedloge, i odvjetničke podneske, i nacрте sudskih odluka. Tek nakon drugoga državnog ispita kandidati se opredjeljuju hoće li nastaviti karijeru u sudstvu, u odvjetništvu ili na trećem mjestu.

Naravno, to su samo neki modeli, a moglo bi se govoriti i o drugim modelima u drugim državama. Bitno je samo jedno: svi su ti modeli različiti od našega. Htio bih naglasiti da i primjer sudca Kosa pokazuje koliko je važna profesionalnost.

Uzmimo primjer kurikularne reforme. Ona je nastavak reformi koje su nas dovele do ponovna uvođenja državne mature. Državna matura ispit je koji se sastavlja pod okriljem profesionalne organizacije koja je samo za tu svrhu osnovana – Nacionalnog centra za vanjsko vrednovanje obrazovanja. Zbog profesionalnosti toga centra uspijevaju se sastaviti ispiti koji donekle funkcioniraju i koji su danas manje-više posvuda prihvaćeni kao objektivno mjerilo uspjeha u srednjem obrazovanju. Naravno, to pretpostavlja mnogo truda, rada i iskustva na sastavljanju ispita koji se većim dijelom sastoje od testova na zaokruživanje i kratkih eseja. To pokazuje da su i testovi na zaokruživanje dobri za provjeru znanja, no ne mogu ih pisati baš svi.

Na našem Fakultetu za ispitivanje studenta iz moga kolegija sastavljamo svaki mjesec ispite na zaokruživanje. Svaki se put oko svakog pitanja nastojimo usuglasiti, sporimo se oko mogućnosti raznih interpretacija i pokušavamo pitanja uravnotežiti. To nije lako, ali ishod je ipak većinom kvalitetan test koji može razlučiti studente koji su svladali materiju od onih koji još nisu spremni. Da bi se nešto slično ostvarilo na razini pravosudnog ispita, bilo bi potrebno imati snažnu profesionalnu strukturu koja ima i didaktičkog iskustva i iskustva iz organizacije sustavna testiranja većeg broja ljudi.

Pokazivao sam na slajdovima kako izgledaju primjeri slučajeva na temelju kojih se odgovara na američkome pravosudnom ispitu. Njih sastavlja Nacionalna konferencija ispitivača na pravosudnom ispitu – posebna organizacija koja izrađuje po jedan ispit godišnje za sve savezne države koje provode MBE – *multistate bar exam*.

Izraditi dobra ispitna pitanja znanost je i vještina i vrlo izazovan zadatak. Istina, u pravosuđu većina nas ne voli testove na zaokruživanje, a sigurno postoje i aspekti koji se tim testovima ne mogu ispitivati. Ipak, mislim da su upravo testovi na zaokruživanje neizbježni kao bitan dio pravosudnih ispita u budućnosti, barem ako

je suditi po iskustvu drugih zemalja. To je jedan od rijetkih načina ispitivanja koji jamči visok stupanj objektivnosti, a i vrlo dobro funkcionira u praksi. To se vidi na primjer i po tome što studenti dobrih fakulteta u Americi ili Japanu imaju jako dobre rezultate na pravosudnim ispitima, a studenti lošijih imaju razmjerno gore ili čak i iznimno loše rezultate na testovima. Naravno, pravosudni se ispit neće moći isključivo provoditi testovima na zaokruživanje, ali oni će biti važni, a jednako će tako biti važno da se i druge komponente ispita preobrazu na temelju sustavne znanstvene i stručne analize ciljeva i svrhe ispitivanja i optimalnih metoda provjere znanja i vještina.

Ivana Zelić, Securitas Hrvatska d. o. o.:

Htjela bih naglasiti nešto o čemu se nije možda raspravljalo, a to su uvjeti za stjecanje pravosudnog ispita, odnosno konkretno ovi nesretnici što moraju 36 mjeseci određivati prije polaganja ispita.

Moja je situacija takva da sam radila godinu dana u odvjetništvu i nakon toga prešla sam u privatnu korporaciju. Obratila sam se Ministarstvu pravosuđa s pitanjem kako će se preračunavati taj staž, na što sam dobila odgovor da moja vježba počinje potpuno ispočetka. I ne samo to, nego moram odrađivati i praksu devet mjeseci na sudu bez obzira na to što sam godinu dana radila kao odvjetnička vježbenica. Naravno, čitanjem Zakona nigdje ne postoji nikakva odredba koja, recimo, brani promjenu vježbe. To je isključivo stav Ministarstva koji nema temelja u Zakonu i zbog toga sam pokrenula postupak kod pučke pravobraniteljice koja je utvrdila diskriminaciju u konkretnom slučaju i Ministarstvo je obaviješteno o tome još u šestom mjesecu ove godine, na što su se oni očitovali da će donijeti podzakonski propis u kojem će se te vježbe moći nekako preračunati. Naravno, do danas Ministarstvo nije ništa napravilo u vezi s tim i jedino što se događa jest da ih pučka pravobraniteljica konstantno podsjeća na to. Mi, koji smo u takvoj situaciji, prepušteni smo na milost i nemilost Ministarstva. Hvala!

33

Tin Pavić, Odvjetničko društvo Kallay & partneri d. o. o.:

I nakon položena pravosudnog ispita osoba koja će raditi u javnom bilježništvu polagat će još i dodatan stručni ispit?

T. Čapeta:

Ja sam jedna od onih koja nije frustrirana jer nije pristupila polaganju pravosudnog ispita i možda me zato smatrate nekvalificiranom da se uključim u ovu raspravu. Ne kanim se u nju uključiti s bilo čime što ima izravnu vezu s pravosudnim ispitom.

Mene je zaintrigiralo nešto drugo, a to je reklo nekoliko ljudi – od mladog kolege koji je rekao da je pravosudni ispit kruna, otprilike završna stvar pravnog fakulteta do kolegice s druge strane koja je rekla da pravosudni ispit zapravo nema veze s onim što se radilo na pravnom fakultetu i da je pravnom fakultetu zahvalna na onome što je naučila, a da to nije bilo ono što se tražilo na pravosudnom ispitu.

Moje pitanje ponajprije je upućeno profesoru Uzelcu. Koja bi trebala biti veza između pravosudnog ispita i sadržaja koje nudi pravni fakultet? Dakle, treba li pravni fakultet služiti, kao što danas djelomično služi, kao institucija koja priprema ljude za pravosudni ispit ili je pravosudni ispit potpuno druga stvar. Dakle, pravosudni je ispit ispit koji zahtijeva struka, dakle sudska, odvjetnička ili ako će biti još koja druga struka, postavlja pravosudni kao ulaz u vlastitu profesiju. U kojoj će mjeri pojedini pravni fakultet htjeti pripremati ljude upravo za taj ispit, ili ih htjeti pripremati i za nešto dodatno, ili uopće ne pripremati za pravosudni ispit, nego samo za nešto sasvim drugo. Ako je ulaz u rad pravosudni ispit, onda će ih možda morati pripremati i za pravosudni ispit.

Znamo svi da u američkom sustavu dobri fakulteti, oni koji su uvijek u prvih deset fakulteta na svim ljestvicama različitih ocjenjivanja fakulteta, ne predaju studentima pozitivnopravne propise, nego ih uče razmišljati, argumentirati i slično. Nisam sad vidjela kako su ti fakulteti rangirani u Americi po tome koliko njihovih studenata polaže uspješno pravosudni ispit, ali iz nekog se razloga ti fakulteti smatraju najboljim fakultetima koje većina ljudi želi pohađati.

Moje je pitanje koje je Vaše mišljenje, u kojoj vezi treba stajati naš program s onim što traži pravosudni ispit.

Petar Petrović, odvjetnički vježbenik:

Izišao sam na pravosudni ispit. Nisam ga, nažalost, položio. Smatram da sam dovoljno učio, ali komisija je donijela drugu odluku. Sam razvoj budućeg odvjetnika po tom modelu podrazumijeva fakultet, praksu, polaganje pravosudnog ispita. Znamo da na prekršajnom sudu sudci ne daju uvid u spis. Kazneno samo možemo imati uvid u spis, a tu, recimo, na pravosudnom ispitu moramo ga apsolutno briljirati. Ne možemo ni ostavine raditi kod javnih bilježnika. Zamislite, na sudu možemo raspravljati o ostavini, a kod javnog bilježnika ne smijemo jer nemamo pravosudni ispit.

Kad smo bili na pripremama, baš je sudac Kos rekao da ispit treba minimalno četiri mjeseca pripremati. Zanima me opet koji će principal dati svom vježbeniku četiri mjeseca ili šest. Gdje se to uređuje? Mi bismo trebali uzeti neki neplaćeni dopust. Također, na tim pripremama ne stignu sve ispredavati. Ako oni ne stignu

ispredavati svu tu materiju, kako mi možemo sve to prezentirati njima na usmenom dijelu.

Za kraj, što me stvarno muči, od dana pada morate čekati četiri mjeseca da biste opet mogli izaći, a svi znamo, recimo, ako nam nedostaju četiri mjeseca, sudac Kos učio je šest, meni bi možda nedostajala ta dva, ali ja moram čekati još dva, znači četiri. Prijatelj mi je u Ericssonu informatičar. Oni kad imaju neki sličan ispit, u tjedan dana moraju proći razlike da se ne ponove ista pitanja. Hvala lijepa.

Sladana Kozma, XILINX Inc.:

Godinu i dva mjeseca bila sam odvjetnička vježbenica. Nakon toga se principalu vratila kći pa je moja karijera okončana. Potom sam otišla u privatni sektor. Radila sam ondje dugo. Nikada nisam mogla dobiti duže od 20 dana za učenje jer što je taj pravosudni. Mi smo malo pretjerali oko toga.

Nadalje, željela bih reći da sam slušala jako puno kolega pravnika u Googleu, visokopozicioniranih ljudi u svjetskim korporacijama koji su u čudu kad čuju kako je koncipiran naš pravosudni ispit. Mišljenja su oni, a i ja, da su na fakultetu imali puno više praktična dijela koji mi nemamo.

Moram biti iskrena, imam 11 godina staža, a nisam se u životu susrela s tim da meni netko da spis da pročitam niti sam imala prigodu napisati ijednu presudu pa da ju netko revidira i kaže: u konkretnom si području slabija, trebaš poboljšati i tako dalje. Slažem se posve da je šest mjeseci vrijeme koje je svakom od nas potrebno da bismo se mogli studiozno time baviti, ali velik je problem što rijetko tko može to i financijski sebi danas priuštiti, a, s druge strane, principal će vam dati mjesec, dva najviše. Hvala!

M. Trkanjec:

Htio bih se osvrnuti na pitanje profesorice Čapete. Naime, da nije bilo pravnog fakulteta, literature, načina pristupa i profesora, nikada pravosudni ispit ne bih položio s takvom lakoćom. Ta količina znanja koju sam imao omogućila mi je da veliku većinu instituta na pravosudnom ispitu već unaprijed znam i da se u odnosu na njih postavim kao na neku vrstu ponavljanja, a ne na novo učenje tih instituta. Prema tome, tu je pravni fakultet postigao svoju svrhu s takvim pravosudnim ispitom koji je ništa drugo negoli ponavljanje identične materije koju učite na fakultetu. Koja bi uloga fakulteta trebala biti ako nastupe izmjene pravosudnog ispita, o tome ćemo moći raspravljati ako se pravosudni ispit ikad izmijeni. U ovom trenutku davanje informacija na taj način u tolikoj količini studentima definitivno je kvalitetno i po meni za svaku pohvalu.

Kolega Pavić postavio je pitanje dodatna ispita za javno bilježništvo. Potrebno je uz pravosudni položiti i javnobilježnički ispit ako želite biti javni bilježnik. Da biste mogli biti upisani u odvjetničku komoru, morate pak položiti ispit iz kodeksa odvjetničke etike i odvjetničke tarife. Upravo stoga nije loše razmisliti da pravosudni ispit bude neka vrsta specijalizacije pa da se izbjegne bilo kakvo dodatno ispitivanje istih stvari. Načelno velika količina tih ispita ponavlja zakone iz pravosudnog ispita.

Kolegice Zelić, nažalost, našli ste se u jednoj vrlo nezahvalnoj situaciji, ali to je realnost. Niste jedina osoba koja se u takvoj situaciji našla. Osobno sam upoznat s nekoliko takvih slučajeva i jedino što mogu reći jest da mi je žao i da se nadam kvalitetnijem uređenju cjelokupne problematike.

A. Uzelac:

Ugodno su me se dojmila pitanja postavljena u našoj raspravi. Smatram da ona daju vrlo reprezentativan presjek raznih tema na koje sam naišao pripremajući se za ovu temu, a važne su za naš i za svaki drugi pravosudni ispit u svijetu. Vaša pitanja i intervencije učvrstila su me u uvjerenju da bi pravosudni ispit ovakav kakav jest trebao slijediti nakon fakulteta, a ne nakon prakse.

Zapravo, tako koncipirana praksa ustvari je prepreka pravosudnom ispitu, a ne nešto na temelju čega ćete steći znanja potrebna na pravosudnom ispitu. Zbog toga pitanja o tome može li se zbrajati praksa A s praksom B, s jedne strane, pokazuju da nemamo jedinstvenu praksu kao uvjet za polaganje pravosudnog ispita. To se anegdotalno pokazivalo na ispitima jer su prije usmenih pravosudnih ispita ispitivači odmah pitali dolazi li kandidat sa suda ili iz odvjetništva. Očekivanja su se prema tome namještala. Većinom se smatralo da „kolege sa suda“ imaju bolju prigodu svladati ispitno gradivo (možda zato što je većina ispitivača dolazila sa suda, a možda i zato što se smatralo da je pravosudni ispit bolje prilagođen potrebama ispitivanja kvaliteta sudskih vježbenika). Ako je kandidat pravnu praksu obavljao na nekome trećem mjestu, odmah su očekivanja o njegovu uspjehu bila vrlo nisko postavljena. Paradoksalno je i to da u posljednje vrijeme više „onih sa suda“ gotovo i nema jer novih zapošljavanja vježbenika u sudovima već dugo jedva da i ima. Dakle, gotovo svi kandidati danas su različiti od onih po čijoj je mjeri pravosudni ispit oblikovan.

To zorno pokazuje da bi trebalo propitati zašto i dalje održavamo takav sustav pravosudnih ispita. Nemaju ga ni Austrijanci ni Nijemci ako želimo gledati svoju okolinu i države čije smo pravne tradicije slijedili. Nemaju ga čak ni Slovenci. Oni su napustili

pravosudni ispiti i sada imaju državni pravnički ispit, koji pomalo karikaturalno kopira njemačke državne ispite za pravnike.

Država koja i dalje ima pravosudni ispit sličan hrvatskomu jest Bosna i Hercegovina (koja ionako često kopira hrvatska rješenja). Slična je i Srbija, iako je u nekim elementima modernija – naime, ispitivači su u Srbiji nešto malobrojniji i time profesionalniji, a u ispitnim komisijama podjednako sudjeluju i profesori i pravni praktičari – najčešće sudci. U ostalim elementima, model u BiH i Srbiji potpuno je isti kakav je bio i prije, no već je postavljeno pitanje koliko je taj model smislen.

To je anakroni model, koji tek povremeno zadovoljava za neke korisne funkcije, no ne zbog modela, nego zbog ljudi koji ga provode. Na primjer, kod ljudi poput sudca Kosa ili mene, glavna funkcija pravosudnog ispita u praksi bila je da se razluče kandidati koji su perspektivan materijal za pravosuđe od onih koji to nisu. Tomu smo u konačnici prilagođavali svoje evaluacije, bez obzira na (ne)suvislost formalna modela.

Kolega Petroviću, žao mi je što ste Vi bili ocijenjeni kao neperspektivan materijal, bit će bolje, nadam se, na sljedećem roku. Treba li ljudima poput Vas omogućiti da rade pojedine pravne poslove i rade u pravnoj sferi? Svakako da.

Sada odgovor Tamari koja je postavila najteže pitanje: što bi trebala biti uloga pravnih fakulteta u odnosu na pravosudne ispite i njihovu aktualnu preobrazbu. To je pitanje koje se trenutačno vrlo intenzivno postavlja u Engleskoj sada kad pravni fakulteti više nisu obrazovne institucije koje imaju monopol na kvalificiranje kandidata za polaganje pravosudnih ispita. Temeljno je pitanje na pravnim fakultetima u Engleskoj danas trebaju li se pravni fakulteti pretvoriti u pripremne škole (*prep-schools*) za polaganje pravosudnog i drugih sličnih ispita ili pak trebaju zadržati svoju dosadašnju funkciju da obrazuju cjelovite pravnike koji su široko obrazovani i sposobni promatrati društvo oko sebe uz istodobno njegovanje određenih znanja i pravnih vještina karakterističnih za pravnu kulturu.

Na primjer, iako to nije bitna informacija za pravosudni ispit, pravnici se u Europi uvijek vraćaju na neke zajedničke korijene, kao što je izreka *ius est ars boni et aequi* ili *honeste vivere, neminem laedere, suum quique tribuere*. To su elementi po kojima se pravnici prepoznaju. Neke od ključnih elemenata za pravnu kulturu možemo naći i u pozitivnim propisima, na primjer u temeljnim pravilima obveznog ili stvarnog prava. No, uz teme koje tvore svojevrsnu jezgru pravne kulture pravo je danas sve šire i sve difuznije, pa ga je praktički nemoguće svladati u cjelini na pravno pozitivistički način.

Baš zato elitni pravni fakulteti poput Oxforda ili Cambridgea nastoje zadržati širok društveno-humanistički profil. Oni su svjesni da moderni pravnici sve više osim pravnih trebaju imati i druge, metappravne kvalifikacije da bi bili stvarno dobri u svojoj struci. Zato decidirano zauzimaju opredijeljenost da se nikada neće pretvoriti u obične pripremne škole koje nude tečaj za polaganje pravosudnog ispita.

Naravno, neka druga sveučilišta ili pravni fakulteti mogu voditi drukčije politike. Neki od vas možda su čuli za University of Law. To je posebno englesko sveučilište koje zapravo i nije sveučilište u pravom smislu te riječi te u biti funkcionira tako da nudi pripremu za polaganje pravosudnih ispita i osposobljavanje za razne vrste vještina potrebnih za zapošljavanje u pravosuđu uz vrlo malo drugih sadržaja.

Kakvu bi strategiju trebali zauzeti hrvatski pravni fakulteti u odnosu na kvalificiranje njihovih završenih studenata na pravosudnom ispitu? Bi li tomu trebali prilagoditi studij?

Možemo primijetiti da i u Hrvatskoj postoje privatne organizacije koje na sličan način nude pripremne tečajeve za razne vrste ispita, uključujući i ispite za pravnike. Sada postoje i obvezatni tečajevi za polaganje pravosudnih ispita. Istina, možemo se pitati čemu služe ti pripremni tečajevi ako bi se na pravosudnom ispitu trebao ispitivati minimum pravnih znanja koja se uče na pravnim fakultetima. Naime, osnovna je funkcija pravosudnog ispita kao ispita znanja kontrola kvalitete, homologacija pravnih znanja kandidata bez obzira s kojeg fakulteta dolazili. To, dakako, pretpostavlja i određenu konkurenciju pravnih fakulteta.

U Brazilu na primjer ima više od 1.200 pravnih fakulteta. U Sjedinjenim Državama ABA (Sveamerička odvjetnička komora) aktualno smatra da su 203 pravna fakulteta dovoljno kvalitetna da njihovi studenti pretendiraju na pristup odvjetništvu. Svake godine navedeni se popis fakulteta revidira. Uz dvjestotinjak certificiranih u Americi postoji možda još toliko necertificiranih pravnih fakulteta. ABA pravne fakultete upravo i certificira prema uspjehu na pravosudnim ispitima i naravno da u toj konkurenciji postoje vrlo jasne razlike između Harvarda, Berkleyja i Georgia Statea ili pak neke necertificirane pravne škole koja u većini saveznih država ne omogućuje ni pristup pravosudnom ispitu.

Kako preslikati tu sliku na hrvatsku situaciju? To je vrlo teško jer imamo jako malo pravnih fakulteta. Nema dvojbe da se i u Hrvatskoj treba pridržavati određenih standarda kvalitete. No, pravosudni ispit teško može služiti kao mjerilo kvalitete fakulteta jer njih jednostavno ima premalo. Najjednostavnije bi bilo imati u

Hrvatskoj samo jedan pravni fakultet. Tada vjerojatno ne bismo trebali imati pravosudni ispit kao ispit znanja jer bi fakultetska diploma trebala biti sasvim dostatna. No, to otvara temu o kojoj sada nećemo govoriti.

Druga je tema pitanje što se osim kontrole kvalitete pravnih fakulteta još može ostvariti pravosudnim ispitom. Osim provjere jesu li studenti zaista svladali mjerodavna znanja, jedna je mogućnost i da se pravosudnim ispitima rangiraju kandidati po njihovoj kvaliteti.

U aktualnoj organizaciji pravosudnih ispita rangiranje kandidata pokušavalo se provesti bodovanjem na pravosudnom ispitu. Čini se da rezultat nije bio pretjerano uspješan te da se sada zapravo ponovno odustaje od certificiranja kvalitete pojedinih kandidata.

Sve u svemu, čini se da za sada hrvatski pravosudni ispit nije takav da bi se prema njemu uopće i moglo ravnati u oblikovanju pravnoga studija, ni u smislu programa (prilagođavanje studija specifičnim zahtjevima ispita) ni u smislu orijentira u ocjeni kvalitete (prilagođavanje načina obrazovanja i vrednovanja studenata kako bi se postigli bolji rezultati ili poboljšao rang fakulteta). Kakav bio da bio, hrvatski je pravni studij još bitno bolji od hrvatskoga pravosudnog ispita.

No, s druge strane, takvo stanje može se i promijeniti. Ako se to dogodi, bitno je da pravni fakulteti shvate za koga rade i za koje namjene školuju svoje studente.

U tom je kontekstu relevantno i to da naši pravni fakulteti samo u manjem dijelu proizvode diplomirane studente koji će polagati pravosudni ispit. Pravni fakulteti imaju mnogo širi portfelj. Naš fakultet školuje i gospodarstvenike, diplomate te političare, npr. predsjednika države ili Vlade. Školujemo i razne upravne činovnike, zaposlenike u jedinicama lokalne samouprave, kadrovice po tvrtkama, članove nadzornih odbora trgovačkih društava. Jako mnogo naših bivših studenata nikada neće trebati razmišljati o tome kako položiti pravosudni ispit.

No, iako je sigurno da naš pravni fakultet ne može školovati samo one koji će polagati pravosudni ispit i da se zbog toga ne može pretvoriti u školu koja samo priprema studente za taj ili neki drugi ispit, nedvojbeno je da ćemo i u budućnosti imati studente koji će se nalaziti među kandidatima za odvjetnike, sudce i državne odvjetnike. Iako za većinu nije sporno da takve studente pripremamo najbolje u Hrvatskoj, moramo si stalno postavljati pitanje je li to dovoljno dobro.

M. Bratković:

Hvala! To je ujedno bila i završna riječ uvodničara i time bih završio tribinu. Nadam se da je ona ostvarila svrhu koju je sudac Kos propitao i mislim da je ona ipak otvorila neka pitanja koja dosad nisu

bila na taj način raspravljana. Stoga zahvaljujem uvodničarima što su to tako lijepo prezentirali i svima vama na dolasku i pitanjima. Nadam se novu druženju već sljedeći mjesec. Hvala vam i doviđenja!